Бүхы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!

БУРЯАД ҮНЭН

БУРЯАДАЙ ССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ, МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДЭЙ БОЛОН КПСС-эй БУРЯАДАЙ РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ ОРГАН

[…]мнай 1921 оной […]ин 21-hээ гарана. | № 296 (18619) | 1990 оной декабриин 26, среда | Сэн 3 мүн.

СССР-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съезд

[…]МНАЙ ШИИДХЭБЭРИ БОЛОН БҮТЭМЖЭТЭЙ ЯБУУЛГАНУУДЫЕ ХҮЛЕЭНЭ

[…]ин 24-дэ Кремль[…] […]-эй Арадай депута[…] дүрбэдэхи съезд хүүргэлжэлүүлбэ. Орон […]айдалые тогтонижо[…] Союзна хэлсээнэй Конституцида заhаба[…] болон хубилалтануу[…]лха тухай, бүгэдэ ара[…]аа үгэлгэ (референ[…]эргэхэ гурим тухай […]хай зүблэхэ зүйлэй […]далнуудые хаража депутадууд гол тү[…]ээ. Шиидхэбэринүү[…] сагынь болоо. […]укьянов үлөөнэй за[…]нээбэ.

[…] секретариадай хү[…]гшэ А. П. Яненкэдэ […]хэ, хүдэлмэриин тү[…]олоон хоногой дүн[…] богони мэдээсэл хэбэ. […] үдэртэ 208 депутат […]эн байна. Бүхы со[…]спубликануудай, 22 […]то байгуулгануудай, […] эмхинүүдэй түлөө[…] үгэ хэлээ. СССР-эй депутадуудhаа 572, тэ[…] хэмтын 59 хандалга […]адта ороhон байгаа. […]байдалай, манай гү[…]даадын политическэ […]улгын, эмхидхэгдэмэл […]далтай хэгдэдэг тэм[…]баатай асуудалнууд […]

[…] депутадууд А. Г. […] А. М. Крышкин, […]ин, Л. И. Сухов, В. М. […] В. В. Давитулиани […]икрофонуудhаа бо[…]лалтануудые хэлэбэ.

[…] хэлсэгдэhэн Союзна […] проектдэ съездын […]ухай тогтоол түрүү[…]жээндэ баталан аба[…]эй гэжэ хэлэгдээ. […] ордоной фойе соохи выставкэдэ табигданхай гүрэнэй хоорондын хэлсээнүүдэй буулгабаринууд СССР-эй газар дээрэ ажануудаг арадуудай үнинэй нягта холбоо барисаан тухай гэршэлнэ, тэдэниие бүхы союзна республиканудта эльгээхэ хэрэгтэй гэhэн hанамжа хэлэгдээ. Республиканудай хүтэлбэрилэгшэдhөө бүридэhэн Федерациин Совет түргөөр зарлажа, тэрээн дээрэ шиидхэбэринүүдэй абтатар ороной Конституцида оруулагдаха хубилалтануудые баталан абалгые зогсоохо дурадхал ороо. Промышленностиин хүдэлмэриие хазагайруулхагүйн тула предприятинуудай хоорондо хэлсээнүүдые баталха хүдэлмэриие богони болзорто дүүргэхэ хэрэгтэй гэжэ заагдаба.

Декабриин 22-то Белгородско областьдо түмэр замай гэнэ усалда орожо наhа барагшадай дурасхаалые депутадууд минута соо дуугай байжа ёhолон хүндэлбэ.

Эхэнэрнүүд - парламентаринуудай зүгhөө депутат Н. Н. Прибылова үгэ хэлэхэдээ, алишье үндэhэ яhанай хүнэй эрхэ сүлөөгэй дүүрэнээр хангагдахаар адли тэгшэ бүрин эрхэтэ республиканудай федерации зандань ССР Союзые үлөөхэ асуудалаар дуугаа үгэхые уряалба. Сугларагшадай олонхинь энэ асуудалда зүбшөөhэн харюу үгөө.

«Шэнэ Союзна хэлсээнэй юрэнхы хараа бодол ба тэрэниие баталха гурим тухай» Тогтоолой проектые бэлдэхэ талаар хүдэлмэри тухай тус документые бэлдэхэ редакционно комиссиин түрүүлэгшэ Г. И. Ревенко тодорхойгоор хөөрэбэ.

Энэ ендэр дээрэhээ үгэ хэлэhэн гурбадахи депутат бүхэн шахуу Союзна шэнэ хэлсээнэй бодомжодо хандасаяа элирхэйлээ гээшэ гэжэ тэрэ хэлэбэ. Бүхы союзна республиканудай, олонхи автономинуудай болон депутадуудай бүлэгүүдэй түлөөлэгшэд hанамжануудаа хэлээ hэн. Олон хүнүүд hанамжануудаа бэшэжэ, секретариадта, редакционно комиссида дамжуулhан байна. Бүхыдөө 500 гаран дурадхалнууд болон ажаглалтанууд бэлэдхэлдэ абтаа. Тиихэдээ элдэб ондоо hанамжануудай дунда ороной ниитэ нэгэн байлгые үлөөхэ, ССР Союзые бүрин эрхэтэ совет республиканудай Союз болгон хубилгаха шухала гэhэн hанамжа булюу байна.

«Түбэй болон республиканудай хоорондохи харилсаануудые тодорхойлдог» тулань республиканудай бүрин эрхэтэ байлга тухай декларацинуудые мэдэрхые зарим депутадууд дурадхана.

Референдум тухай асуудалаар съезд дээрэ олон хүнүүд үгэ хэлэhэн, мүн ажаглалтануудаа бэшэжэ дамжуулhан байгаа. Федеративна үндэhэ hуури дээрэ бүрин эрхэтэ республиканудан шэнэдхэгдэhэн Союз байгуулха гү, али үгы гү гэhэн шухала асуудалаар бүгэдэ арадай дуугаа үгэлгэ (референдум) үнгэргэхэ тухай СССР-эй Президентын дурадхалые бэелүүлхэ шухала гэжэ тэдэнэр тоолоно. Федерациин Совет бэлэдхэлэй комитедэй ба Федерациин байгууламжануудай Верховно Советүүдтэй хамта референдум үнгэргэхэ болзорнуудые тодорхойлхо аабза.

Союзна хэлсээ бэлдэхэ саашанхи хүдэлмэри тухай элдэб hанамжанууд хэлэгдээ. Съезд энэ хүдэлмэриие бэлэдхэлэй комитедтэ даалгаха ёhотой гэжэ комисси бодомжолно.

Удаань ороной нэрэ тушаа үгэ буляалдаан болобо. Депутат А. Г. Журавлев Россин гүрэн гэhэн түүхэтэ нэрыень орондоо бусаахые дурадхаба. Ороной нэрэдэ «Социалис» гэhэн үгые үлөөхэ тушаа съездын hанамжые мэдэхэ хүсэлтэй депутадуудhаа бэшэгүүд Президиумдэ ороо гэжэ А. И. Лукьянов мэдээсэбэ. Европын ба Азиин Совет Республиканудай Союз гэжэ нэрлэхые академик А. Д. Сахаров дурадхадаг hэн гэжэ А. А. Собчак хэлэбэ.

Дуугаа үгэлгэ үнгэргэгдэжэ, Совет Социалис Республиканудай Союз гэhэн мүнөөнэйнь нэрые үлөөхын түлөө олонхи депутадууд дуугаа үгөө.

Депутадуудай hанамжаар, энэ асуудалаар референдумэй дүнгүүд шиидхэхы удха шанартай байха.

«Союзна шэнэ хэлсээнэй ниитэ бодомжо ба тэрэниие баталха гурим тухай» Тогтоол баталан абахые түрүүлэгшээр hуугша депутадуудта дурадхана.

Дуугаа үгэлгэ үнгэргэгдэжэ, Тогтоолой проект үндэhэ болгогдон баталагдан абтана.

Дуугаа үгэлгын баримтаар үгэ хэлэхэдээ, СССР-тэхи арадуудай өөhэдынгөө байдалые өөhэдөө тодорхойлхо ябадал амгаланаар бэелүүлэгдэнэ, демократиин ба хубилган шэнэдхэлгын түйлалта болоно гэжэ депутат Д. В. Павлычко хэлэбэ. Тэрэнэй hанамжаар, съезд дээрэ депутадуудай байгуулха hэдэлгэ гаргажа байhан хизааргүй ехэ эрхэтэй засаг энэ хэрэгые зогсоожо болохо.

А. В. Минжуренко үгэ абажа, СССР-эй арадай депутадуудай социал-демократическа бүлэгэй зүгhөө мэдүүлгэ хэбэ. Дурадхагдаhан Союзна шэнэ хэлсээнэй бодомжые бидэ дэмжэхэ аргагүйбди, юуб гэбэл ,Союзые дээдын засагай зүгhөө шэнэдхэхэ, урданай холбоо барисаае шадаал hаа үлөөхэ гэжэ хараалагдана гээд депутат мэдүүлбэ.

«Союзна шэнэ хэлсээнэй ниитэ бодомжо ба тэрэниие баталха гурим тухай» Тогтоолой проект тушаа дуугаа үгэлгэдэ депутадуудай бэлдэхэдэ саг хэрэгтэй болобо.

Редакционно комиссиин түрүүлэгшэ Н. А. Назарбаевта үгэ үгтэнэ. Бүхыдөө комисси депутадуудай 568 дурадхал хаража үзөө гэжэ тэрэ мэдээсэбэ. Документдэ оруулагдаhан заhабаринуудай ба лаблалтануудай удхые үгэ хэлэгшэ тодорхойгоор найруулаа. Удаань комиссиин түрүүлэгшэ депутадуудай асуудалнуудта харюусаба.

М. С. Горбачёв өөрынгөө табиhан зарим асуудалнуудта съездын анхаралые хандуулаа. Орон соохи байдал тухай тэрэнэй хэhэн элидхэл соо СССР-эй Конституциин 114-дэхи статьягай ёhоор СССР-эй референдум үнгэргэжэ, газар тушаа үмсын зөөридэ ба адли тэгшэ бүрин эрхэтэ совет республиканудай Федераци зандань шэнэдхэгдэhэн Союзые үлөөхэ тушаа ороной хүн зоной hанамжые элирүүлхэ дурадхал оруулагдаа hэн.

Энээнтэй хамта Президент эдэ дурадхалнуудые дуугаа үгэлгэдэ табихые гуйба. Эдэ дурадхалнуудай түлөө амяараа дуугаа үгэхые, харин тогтоолнууд соо эдэ дүримүүдые оруулхагүйе гуйнаб гэжэ тэрэ хэлэбэ.

Съезд СССР-эй Президентын дурадхалые хүлеэн абажа, урда тээнь хэлсэгдэжэ байhан асуудалые хаража үзэлгые болюулаад, тус заседани дээрэ тогтоолнуудай хоёр проектнүүд тушаа дуугаа үгэлгые үнгэргэхэ шиидхэбэри абана. Хоёр асуудалаар референдумүүдые үнгэргэхэ тухай дурадхагдаhан тогтоолнуудые депутадууд олонхиин дуугаар батална.

Удаань «Орон соохи байдал, тохёолдоhон социально-экономическа ба политическэ хүшэр хүндэ байдалай үзэгдэлнүүдые зайсуулха талаар хэмжээнүүд тухай» Тогтоолой проектын пунктнүүдые зүбшэн хэлсэжэ, дуугаа үгэжэ эхилээ.

Удаань оруулагдаhан заhабаринууд болон лаблалтануудые бүхы дээрэнь хараада абаhан документ баталан абтана.

Ороhон дурадхалнуудые шалгажа үзөөд, редакционно комиссиин дурадхаhан заhабаринуудтайгаар документ бүхы дээрээ баталан абтаа. Правительствэдэ этигэл найдал үзүүлхэгүй гэhэн дурадхал олонхиин дуугаар буруушаагдаhан байгаа.

«Орон соохи байдал, тохёолдоhон социально-экономическа ба политическэ хүшэр хүндэ байдалай үзэгдэлнүүдые зайсуулха талаар түрүүшын ээлжээнэй хэмжээнүүд тухай». Тогтоол съезд баталаа.

Үсэглэдэр съезд хүдэлмэрее үргэлжэлүүлhэн байгаа.

(ТАСС).

СССР-тэ БҮГЭДЭ АРАДАЙ ДУУГАА ҮГЭЛГЭ ([…]ЕФЕРЕНДУМ) ҮНГЭРГЭХЭ ГУРИМ ТУХАЙ ХУУЛИИН ПРОЕКТ ТУХАЙ

[…]Р-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съезд дээрэ Ю. Х. Калмыковой хэhэн элидхэл

[…] нүхэд! […]ческэ реформые саа[…]гжоохын тулада шэл[…]гын шатада өөhэдөө […] хүтэлбэрилгын ба […]кагай бүхы түхэл ян[…] […] тобшолон хэлэбэл, […]ум хэрэглэхэ хэрэгтэй […]

[…] бүхы оронуудта үр[…]эглэгдэдэг референ[…]гы үг унгитай юм. […]еспубликада, Псков, Киев хотонуудай хүн […]маанууд дээрэ эгээл […]уудалнуудаар бүгэдэ […]уугаа үгэлгөөр шиид[…] абтадаг байhан. […]ун жэлнүүдтэ мүнөө[…]тэй референдумүүд […] 1449 ондо Швейца[…] республикын финан[…]дал тухай асуудал […] түрүүшынхеэ рефе[…]эргэгдөө hэн. hүүл[…]зоын оронуудта үнгэр[…]болоо hэн.

[…]унда зэргын орёо, […]миин жэжэ асуудал[…]ферендумэй аргаар […]дэг гээшэ. Орёо […]удые абажа үзэе. Италида гүрэнэй бай[…] тухай асуудал шиид[…] референдумүүд үн[…]hэн. 1974 ондо Гре[…]ферендумэй аргаар […]асаг үлөөхэ гү, али […]ин республиканска […]ада орохо гү гэhэн […]шиидхэгдээ бэлэй. Энэ[…] шухала асуудал. […] Европын бусад за[…]уудта сэхэ дуугаа үгэ[…] түлөөлэлгэтэ зургаа[…]мжуулан, президен[…]ха асуудал шиидхэг[…]

[…]хуу оронуудта ЕЭС-[…]асуудал гансал рефе[…] гуримаар шиидхэг[…]ха. Олохон оронууд[…] электростанцинуудай […] референдумэй гу[…]идхэгдэдэг. Жэшээнь, […] Швецидэ референ[…]гэжэ, атомна электро[…]ай барилгые бага […]араа шугам тодор[…]hэн. Америкын Хол[…]адуудай зарим шта[…]еферендумэй гури[…]томобильнуудта hур […]эрэглэхэ гү, али үгы […]уудалшье шиидхэг[…]

[…] зарим оронуудта […]ум хэрэглэдэггүй юм. […] Холбоото Штадуудта, Японодо, ФРГ-дэ, Великобританида референдум үнгэргэхэ тухай хуули үгы, тэрэниие федеральна хэмжээгээр үнгэргэдэггүй. Тэрээнhээ байтагай тэндэхи юристнүүд, философууд, политологууд энээниие тоодоггүй юм. «Парламентын засагые арадай засагаар hэлгэхэ гээшэ ухаантай хүнүүдэй гарhаа харанхы мунхаг хүнүүдэй гарта орониие хүтэлбэрилгые дамжуулха гэhэн удхатай» гэжэ Великобританиин гүрэн түрэ шэнжэлдэг элитэ эрдэмтэдэй нэгэниинь сэхэ хэлэhэн байна.

Зарим засагые толгойлжо байhан хизааргүй нюурнууд, хооhоор hаймhарагшад референдумэй туhаламжаар өөhэдынгөө сэхэ сэбэр бэшэ асуудалнуудые шиидхэhэн гэжэ мартажа болохогүй. Үнэн хада Наполеон олониитые мэхэлжэ, хүтэлбэриин республиканска түхэл янзые болюулжа, хаан түрын хүтэлбэридэ орожо шадаа hэн. Харин Гитлер канцлерай этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдhээ гадна президентын этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые дүүргэдэг болоо hэн. 1980 ондо Пиночет уялгата референдумэй туhаламжаар үшөө юhэн жэлээр президент болоо hэн.

Тиигэбэшье референдум гээшэ арад зоной бодото дура хүсэлые эгээл тобойсо харуулха арга болоно. Энэмнай хадаа арадай засаг гартаа бариха, арадай дура зоригые бэелүүлгын түхэл янзануудай нэгэниинь болоно. Манай общественэй хүгжэлтын мүнөөнэй шатада түлөөлэлгын түхэл янзануудые демократиин түхэл янзануудтай адляар таараалдуулха хэрэгтэй гэжэ бидэ тоолоhобди. Теэдшье арадай hанамжануудые мэдэжэ абангүйгөөр шиидхэхын аргагүй асуудалнууд манай орёо бэрхэшээлтэй обществодо бии гээшэ.

Тиимэhээл иимэ хуули баталан абаха хэрэгтэй гэhэн тобшолол хэhэн, байгаабди. 1936 оной СССР-эй Конституци соо референдум тухай түрүүшынхеэ дурдагдаhан байна. Хэрбээ шухала болоо hаань, СССР-эй Верховно Соведэй Президиум бүгэдэ арадай hанамжые мэдэжэ абаха асуулта томилхо аргатай гэжэ тэндэ хэлэгдэнхэй. hүүлээрнь 1977 оной Конституцида энээн тухай баhал дурдагдаа hэн. Гүрэнэй ба ниитын ажабайдалай эгээл шухала асуудалнууд референдумэй туhаламжаар шиидхэгдэхэ аргатай гэжэ 5-дахи статья соо хэлэгдэнхэй. Тиибэшье зохихо хуулиин, мүн референдумэй дүнгүүдые, эсэсэй тобшололнуудые тодорхойлхо арга оньhын үгы дээрэhээ манай орондо нэгэшье референдум үнгэргэгдөөгүй.

Тиимэhээ Верховно Соведэй булта шахуу комитедүүд болон комиссинуудай, ехэ олон арадай депутадуудай, эрдэмтэдэй, юристнүүдэй, социологуудай хабаадалгатайгаар хуулиин талаар СССР-эй Верховно Соведэй комитедэй бэлдэhэн хуулиин энэ проектдэ минии хэлээшэмни булта бэшэгдэнхэй.

Энэ хуули тон тобшоор найруулагданхай. Тэрэ бүхыдөө 30 статьятай, дүрбэн бүлэгтэй юм. Энэ хуулиин проект тухай дэлгэрэнгыгээр хэлэнгүй, эгээл шухала, гол зүйлнүүд дээрэнь тогтохомни.

Хуулиин проектын нэгэдэхи статья соо минии хэлэхэеэ hанаhан түрүүшын ба гол зүйл бии. СССР-эй хуулинуудые ба шухала удха шанартай бусад шиидхэбэринүүдые бүгэдэ арадай дуугаа үгэлгөөр СССР-эй эрхэтэдэй баталха арга мүн гэжэ референдум гэhэн ойлгосо тайлбарилагдана. Энэ ойлгосые тайлбарилха гээ hаа, референдум гээшэ общественэй урда табигдаhан эгээл шухала асуудалнуудаар хуули баталан абаха ба арад зоной шиидхэбэринүүдые абаха арга болоно. Энэмнай сэхэ демократи гэжэ нэрлэгдэдэг гээшэ аабза.

Энэ статья соо референдумэй хилэнүүд тодорхойлогдоно. Энэнь юун гэhэн удхатайб гэбэл, Союзна хэлсээгээр, үгышье hаа, СССР-эй Конституцяар, үгышье hаа, хоюуланаарнь Союзай эрхэ мэдэлэй гэжэ тоологдоhон асуудалнуудаар лэ референдум үнгэргэгдэхэ аргатай.

Референдумүүд уялгата ба зүбшэлэлгын гэжэ хубаардаг. Уялгата референдумээр абтаhан шиидхэбэри тэрэниие үнгэргэhэнэй hүүлдэ хуулиин хүсэтэй болодог, бүхы ороной газар дээрэ саг дары хүсэндөө ородог.

Зүбшэлэлгын референдум ниитын hанамжые элирүүлдэг. Ямар нэгэн хуули гү, али ямар нэгэн шухала шиидхэбэри баталан абахадаа, засагай ба хүтэлбэриин зургаанууд энэ hанамжыень хараада абадаг.

Өөрынгөө ээлжээндэ уялгата референдум гэhэн ойлгосо үшөө нэгэ удхатай юм. Юуб гэбэл, зарим проектнүүд гансал референдумээр баталан абтаха ёhотой. Литвагай Республика референдум тухай hайн хуули баталан абанхай. Россида референдум тухай баhал hайн хуули бии. Имагтал референдумэй гуримаар Конституци баталагдаха, арад зоной өөhэдынгөө байдалые өөhэдөө тодорхойлхо тухай, уласхоорондын хэлсээнүүдые баталха ба хүсэгүй болоо гэжэ соносхохо тухай асуудалнууд шиидхэгдэдэг гээд Литвагай хуули соо хэлэгдэнэ. Засагай түлөөлэлгэтэ зургаанууд эдэ асуудалнуудые референдумгүйгөөр шиидхэхэ аргагүй болоно гээшэ. Энэмнай уялгата референдумэй үшөө нэгэ ойлгосо болоно. Манда иимэ юумэн үгы.

Этигэмжэ түлөөлэлгэтэй гүрэнэй зургаануудай табиhан, онсо удха шанартай али бүхы асуудал референдумдэ табигдажа болохо гээд хуулиин проект соо хэлэгдэнэ. Шэнэ хуули баталан абаха, хуушан хуулиие хубилгаха гү, али hэлгэхэ, баталан абтажа байгаа хуулиин удхые уридшалан тодорхойлhон шиидхэбэринүүдые абаха, арадай, олониитын hанамжые элирүүлхэ асуудалнууд референдумдэ табигдаха аргатай. Иигэхэдээ манда зүбшэлэлгын референдумэй үндэhэ hуури табигдана гээшэ.

Зарим ушарнуудта референдум огто үнгэргэгдэхэ ёhогүй гээд хуулиин проектын дүрбэдэхи статья соо хэлэгдэнэ. Союзай болон республиканудай хилэнүүдые хубилгаха, съездээр гү, али Верховно Соведээр hунгагдадаг хүнүүдые нэгэ газарhаа ондоо газарта оруулха асуудалые шиидхэлгэ, дайнай ба амгалан тайбан байдалай асуудалнуудаар, хуулиин проектын дүрбэдэхи статья соохи бусад зарим асуудалнуудаар референдум үнгэргэгдэхэгүй юм.

Референдум үнгэргэхэ үүсхэл гаргаха эрхэ тухай, референдум томилдог зургаанууд тухай асуудал тон шухала юм. Ондо ондоо оронуудта ба ондо ондоо манай республиканудта энэ асуудал элдэбээр шиидхэгдэнэ. Эрхэтэдтэ, арадай депутадуудай съезддэ, СССР-эй Верховно Соведтэ, тэрэнэй хоёр палатануудта, Президентдэ ба республиканудай гүрэнэй засагай дээдын зургаанудта иимэ үүсхэл гаргаха эрхэ олгогдоно.

Энэ асуудалаар элдэб олон дурадхалнууд ороо hэн. Тобшолон хэлэбэл, зуу гү, али хоёр зуун хүнhөө бүридэhэн бүлэг депутадуудта иимэ эрхэ олгохо дурадхал ороо hэн. Бидэ элдэб шалтагаанаар энэ hанамжануудыень буруушааhан байнабди. Юуб гэбэл, үүсхэл гаргаха хүнүүд ехэ олон ха юм. СССР-эй Арадай депутадуудай съезд, СССР-эй Верховно Совет хоёр лэ референдум томилхо эрхэтэй. Хэрбээ ямар нэгэн асуудалнуудай съездын мэдэлэй hаань, имагтал СССР-эй Арадай депутадуудай съезд референдум томилхо.

Эрхэтэдэй референдум үнгэргэхэ үүсхэл гаргаhан ушарта онсо гурим хараалагдаха гээд хэлэхэ ёhотой. Энэ асуудал эгээл орёо, тиихэ зуураа тон hонирхолтой байшоо. Зуунhаа үсөөн бэшэ хүнhөө бүридэhэн эрхэтэдэй бүлэг референдум үнгэргэхэ үүсхэл гаргаха аргатай гэжэ хуулиин проектдэ бидэ бэшээбди. Тэдэнэр референдумэй түбэй комиссида бүридхэлдэ абтаха ёhотой. Тэдэнэр өөрынгөө список ба референдумэй гурим дурадхадаг. Эдэ документнүүд бүридхэлдэ абтажа, үүсхэл гаргагшадта hүүлдэнь үнэмшэлгэ үгтэхэ. Референдум үнгэргэхэ эрхэтэй болохын тула тэдэнэр hунгагшадай 2 миллион дуу абаха ёhотой.

2 миллион хүнэй гар табиhан хуудаhанууд суглуулагдажа, түбэй комиссида дамжуулагдадаг. Тэрэнь дүнгүүдые согсолhон протокол бэлдэдэг. Эдэ бүгэдэнь СССР-эй Верховно Соведтэ гү, али СССР-эй Арадай депутадуудай съезддэ дамжуулагдадаг. Тэдэнь референдум үнгэргэхэ үдэр томилдог гү, али референдумэй гуримаар баталан абаха гэhэн хуули баталха тухай шиидхэбэри абадаг. Асуудал шухала дээрэ тоологдожо, түлөөлэлгэтэ зургаануудаар шиидхэгдэдэг, хүсэндөө байгаа хуулиин эбдэгдэхэ байгаа hаань, съезд гү, али Верховно Совет референдум тухай дурадхалнуудые зүбшөөнгүй байжа болохо. Хэрбээ референдумэй томилогдоо hаань, энэ ушарта референдумэй шиидхэбэри заатагүй дүүргэгдэдэг, хуулиин хүсэтэй боложо, СССР-эй бүхы газар дээрэ хэрэглэгдэдэг.

Референдум үнгэргэхэ үедэ албан тушаалаа хэтэрүүлхэ али болохо ушарнуудай үзэгдэжэ боломоор дээрэhээ, «Хуули эбдэhэнэй түлөө харюусалга тухай» 30-дахи статья оруулаабди. Республиканудай хуулида бии байhан хорилтонуудые хэрэглэхые олохон депутадууд дурадхаа hэн. Союзай хуулиие республиканудай ямараар хүлеэн абахань, гадна, республикада хараалагдаhан хорилтонуудай Союзай хэмжээгээр хэгдэhэн хазагайралтануудта хэр таараха байhаниинь мэдэгдэнэгүй гэhэн тобшолол хээ hэмди. Тиимэhээ уголовноhоо эхилээд, захиргаанай харюусалга хүрэтэр, эрхэ сүлөө хаhахаhаа эхилээд, 5 мянган түхэриг хүрэтэр яла тохохо харюусалгын хэмжээнүүд 30-дахи статья соо хараалагдана.

Энэ тон орёо хуулиие зүбшэн хэлсэхэ үедэ хэдэн орёо асуудалнууд гараа гэжэ үгынгөө түгэсхэлдэ хэлэхэ байнаб. Хоёрхон асуудал дээрэ тогтохомни.

Верховно Соведэй сесси дээрэ зүбшэн хэлсэхэ үедэ, мүн hүүлдэнь съезддэ, Верховно Соведтэ, Президентдэ, правительствэдэ этигэл найдал үзүүлхэгүй тухай асуудал референдумдэ табиха дурадхалнууд ороо hэн. Энэ асуудал оруулhанай хэрэггүй гэжэ бидэ тоолонобди. Нэгэдэхеэр, дэлхэйн оронуудта тиигэдэггүй, хоёрдохёор, палатануудай хоорондо арсалдаанай гарахада, мүн Верховно Соведые шэнээр hунгаха хэрэгтэй болоходо, Президентые, правительствые, Верховно Соведыешье гаргаха арга оньhон манай Конституци соо найруулагданхай гээшэ.

Хоёрдохи асуудал иимэ. Манай хуули бүгэдэ арадай дуугаа үгэлгэ тухай хуули гэжэ нэрлэгдэнэ. Нютагуудтахи референдум тухай статья Союзай хуулида хараалха хэрэгтэй гэhэн тобшолол hүүлдэ хэhэн байнабди. Юуб гэбэл, ямар нэгэн нютагта бүхы Союзай аша туhань дайрагдадаг ушарнууд байдаг. Жэшээнь, нютагай газар дээгүүр сорго хоолой гү, али газ дамжуулха сорго, түмэр зам, сэрэгэй объект бариха гэхэ мэтэ асуудалнууд табигдадаг.

Эсэсэй эсэстэ Союзай аша туhа тухай хэлэгдэhэн байгаа hаань, нютагуудтахи референдум хараалха шухала гэhэн тобшолол хээ hэмди.

Совет Социалис Республик[…]

Союзай Арадай депутадууд[…]

съездын Тогтоолнууд

СОВЕТ ГҮРЭНЭЙ НЭРЭ ТУХАЙ

Нэгэ нэгээр дуугаа үгэлгөөр СССР-эй Арадай депутадуудай съезд иигэжэ тогтообо:

Совет Социалис Республиканудай Союз гэhэн Совет гүрэнэй нэрые үлөөхэ тухай дурадхал дэмжэхэ.

ГАЗАРЫЕ ҮМСЫН ЗӨӨРИ БОЛГОХО ТУХАЙ АСУУДАЛААР СССР-тэ РЕФЕРЕНДУМ ҮНГЭРГЭХЭ ТУХАЙ

СССР-эй Арадай депутадуудай съезд иигэжэ тогтообо:

1 .Амяараа республика бүхэндэ дуугаа үгэлгын дүнгүүдые хараада абахаар газарые үмсын зөөри болгохо тухай СССР-тэ референдум үнгэргэхэ.

2. Бүгэдэ арадай дуугаа үгэлгын үдэрые ба СССР-эй референдум үнгэргэлгые хангаха талаар хэмжээнүүдые тодорхойлхыень СССР-эй Верховно Соведтэ даалгаха.

СОВЕТ СОЦИАЛИС РЕСПУБЛИКАНУУДАЙ СОЮЗ ТУХАЙ АСУУДАЛААР СССР-тэ РЕФЕРЕНДУМ ҮНГЭРГЭХЭ ТУХАЙ

ССР Союзай хуби заяан тухай hанаата боложо байhанаа элирхэйлhэн ажалшадай олон тоото хандалгануудай ородог дээрэhээ, мүн ниитэ нэгэн Союзна гүрэниие байhан зандань үлөөхэ гээшэ гүрэнэй ажабайдалай шухала асуудал болоно, Советскэ Союзай хүн бүхэнэй, бүхы хүн зоной аша туhые дайрана гэжэ хараада абан, СССР-эй Арадай депутадуудай съезд иигэжэ тогтооно:

1. Амяараа республика бүхэндэ дуугаа үгэлгын дүнгүүдые хараада абахаар адли тэгшэ бүрин эрхэтэ Совет Социалис Республиканудай Федераци зандань шэнэдхэгдэhэн Союзые үлөөхэ тухай асуудал шиидхэхын тула СССР-тэ референдум үнгэргэхэ.

2. Референдум үнгэргэхэ үдэр ба тэрэниие хангаха хэмжээнүүдые тодорхойлхыень СССР-эй Верховно Соведтэ даалгаха.

СССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ А. ЛУКЬЯНОВ.

Москва, Кремль.
1990 оной декабриин 24.

РСФСР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ СЕССИ ДЭЭРЭ

МОСКВА. (ТАСС). Декабрьин 24-дэ Республикын Соведэй ба Национальностьнуудай Соведэй хамтын заседани Р. И. Хасбулатовай түрүүлэлгэ доро үнгэргэгдэбэ. Зөөри тухай Хуулиин проектые зүбшэн хэлсэжэ эхилээ.

Үнгэрhэн сессинүүдэй нэгэндэ Россин парламент энэ шухала документын түрүүшын вариантые баталан абаа hэн гэжэ мэдээжэ. Зөөри тухай Хуулиин проект бэшэ, харин РСФСР-эй Верховно Соведэй Тогтоолые хаража үзэхөөр түсэблэгдэhэн байгаашье hаань, имагтал хуули шэнгеэр тус документые зүбшэн хэлсэхые Б. Н. Ельцин тиихэдэ дурадхаа hэн. Тиигэжэ зарим эгээл шухала асуудалнуудаар удаан үгэ хөөрэлдөөн болоогүй hэн. Мүнөө тэрэниие зүбшэн хэлсэжэ эхилхэдэ иимэ асуудалнууд олон байба. Асуудалай орёо байhые хараада абан, документын статьянуудые хаража үзэлгые хойшолуулхые депутадууд дурадхаба.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Тогтоол

БУРЯАДАЙ ССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ КОМИТЕДҮҮДЭЙ БҮРИДЭЛДЭ ЗАРИМ ТЭДЫ ХУБИЛАЛТАНУУДЫЕ ОРУУЛХА ТУХАЙ

Буряадай ССР-эй Верховно Совет иигэжэ тогтообо:

1. Буряадай ССР-эй арадай депутат Мирон Харанутович **Харанутовай** Буряадай ССР-эй худалдаа наймаанай министрээр томилогдоhонтой дашарамдуулан, тэрэниие Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилгын, худалдаа наймаанай, ниитын эдеэ хоолой, хүн зоной ажаhуудалай хэрэглэмжын болон бусад хангалгын талаар комитедэй түрүүлэгшын уялгануудhаа сүлөөлхэ.

2. Буряадай ССР-эй арадай депутат Владислав Спиридонович **Худугуевые** Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилгын, худалдаа наймаанай, ниитын эдеэ хоолой, хүн зоной ажаhуудалай хэрэглэмжын болон бусад хангалгын талаар комитедэй түрүүлэгшээр hунгаха.

Буряадай ССР-эй арадай депутат Виктор Еремеевич **Тугутовые** Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй хүн зоной элүүрые хамгаалгын, эхэнэрнүүдэй ажал ба ажаhуудалай, эхэнүүдэй ба үхибүүдэй, гэр бүлын, ветеранууд болон инвалидуудай нэмэгүүлэсхы хэрэгүүдые хамгаалха талаар комитедэй гэшүүнээр hунгаха.

Буряадай ССР-эй арадай депутат Владимир Жамсаранович **Сыреновые** Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Байгалые хамгаалха ба байгаалиин баялигые бодомжотойгоор хэрэглэхэ, экологиин асуудалнуудай талаар комитедэй гэшүүнээр hунгаха.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ С. БУЛДАЕВ.

Улаан-Үдэ, Соведүүдэй байшан
1990 оной декабриин 21.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Тогтоол

Н. П. ЯЖИНОВЫЕ АРАДАЙ СУДЬЯГААР hУНГАХА ТУХАЙ

Буряадай ССР-эй Верховно Совет иигэжэ тогтообо:

Буряадай ССР-эй Конституциин 141-дэхи статьятай зохилдуулан, гаража ошоhон судьягай орондо Гусиноозерскын городской сүүдэй арадай судьягаар Николай Павлович **Яжиновые** hунгаха.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ С. БУЛДАЕВ.

Улаан-Үдэ, Соведүүдэй байшан
1990 оной декабриин 21.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Тогтоол

СЕВЕРОБАЙКАЛЬСКЫН ГОРОДСКОЙ АРАДАЙ СҮҮДЭЙ АРАДАЙ СУДЬЯ М. Г. КОЗУЛИНИИЕ ДУУДАЖА БУСААХА ТУХАЙ

Буряадай ССР-эй Верховно Совет иигэжэ тогтообо:

РСФСР-эй Верховно Соведэй Президиумэй 1990 оной февралиин 27-до баталагдаhан «РСФСР-эй сүүдүүдэй судьянарые болон арадай заседательнуудые дуудан бусааха ба сүлөөлхэ, судьянарай журамай талаар харюусалга тухай» Дүримэй 22-дохи статьятай зохилдуулан, сүүдэй хэрэгые хаража үзэхэдөө хуули эбдэhэнэйнь түлөө Михаил Гаврилович **Козулиниие** Северобайкальскын городской арадай сүүдэй түрүүлэгшын ба арадай судьягай эрхэ түлөөлэлгыень болюулха.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ С. БУЛДАЕВ.

Улаан-Үдэ, Соведүүдэй байшан
1990 оной декабриин 21.

Эдеэ хоол элбэгжүүлгэ—эгээл шухала зорилго

ХЭР ХАНГАГДАХАНЬ ГЭЭШЭБ?

Дэлгүүрэй экономикын харилсаанда орожо байhан үе сагта Мухар-Шэбэрэй районой ажалшад түхэреэн жэлэй туршада өөhэдынгөө буйлуулан гаргаhан эдеэ хоолой зүйлнүүдээр хэр хангагдахань гээшэб гэhэн асуудалаар манай тусхай корреспондент Д. Дондоков район соо бии болгогдоhон эдеэ хоолой зүйлнүүдые буйлуулдаг комбинадай директор Александра Николаевна Хамагановада, цехэй технолог Юрий Алексеевич Полянскида, цехэй мастер Лариса Викторовна Алексеевада хандаhан байна.

— Эдеэ хоолой зүйлнүүдые буйлуулдаг танай комбинат район соо тон түрүүшын томо предприяти болоно гээшэ. Александра Николаевна, энэ комбинадай барилга юундэ иигэжэ удаарбаб! Үшөө ямар объекттнай баригдажа дүүргэгдээдүйб!

— Комбинаднай ажахын доторой арга боломжоор баригдаhан байгаа. Тиимэhээ барилгань ехэл унжагайршоо. Энэ шухала объектын хэды жэл соо баригдаhыень би хэлэжэ шадахагүйб. Юуб гэхэдэ, энэ тушаалда hаянай хүдэлжэ ябанаб. Комбинадай барилгань үшөө дүүрээдүй. Мүнөөдэрэй байдалаар огородой эдеэ хоолой зүйлнүүдые хүргэхэ, байра баригдажа дууhаадүй. Гадаахи дэбисхэрнэй болбосон түхэлтэй болгогдоогүй байhаар. Эдэ дутагдалые бидэ ерэхэ жэлэй зунай-намарай hарануурта усадхахаар хараалнабди.

— Танай энэ комбинадай барилгада хэды шэнээн мүнгэн зөөри гаргашалагдаха ёhотой гээшэб! Тэрэниие мэдэхэ байна гүт!

— Энэ талаар намда ямаршье документ байхагүй. Эдэ бүхы дансань райпотребсоюзда бии гэжэ ойлгогшоб. Би өөрөө нюдөөрөө хараа бэшэб даа. Тиигээдшье барилгамнай мүнөө ябажа байна ха юм.

Зүгөөр эдеэ хоолой зүйлнүүдые буйлуулдаг комбинадай барилгада, мүн тэрэниие hэльбэн шэнэлэлгэдэ нилээд ехэ мүнгэ зөөриин гаргашалагдаха байhаниинь элитэ. Юуб гэхэдэ, энэ барилгые хүлhөөр хүдэлдэг бригада эрхилээ бшуу. Эдэнэрэй абаhан салингынь ажахы хоорондын нүүдэл-оньhожоруулагдамал колоннын барилгашадай hаназнда оройдоошье таарахагүй байгаа. Тиимэhээ хүлhэшэдэй бригадада даалгагдаа. Тэрээнhээ гадуур шэнээр заhажа хэхэ хүдэлмэринь хоёр дахин үнэтэй болоно ха юм.

— Тиихэдээ эдэ бүхы гаргашаяа хэзээ харюулжа шадаха байнат!

— hүүлэй hүүлдэ гаргашаяа харюулхал зон аабзабди. Буйлуулан гаргаhан продукциингаа сэнгыень бидэ өөhэдөө тогтоохо болоноsбди. Одоол хэзээб, мэдэхын аргагүй. Хэлэжэ шадахагүй байнаб.

— Таанад ямар зүйлэй продукци буйлуулхаар түсэблэнэт! Мүнөө ямар продукци гарганабта!

— Жэлдээ дунда зэргээр мяханай болон огородой эдеэнэй 1 миллион условно баанха түсэбэйнгөө ёhоор гаргаха ёhотойбди. Мүнөө мяханай продукци үшөө гаргажа эхилээдүйбди. Манай комбинадта хүдэлхэ биолаборант эмнай тусхай курсада hуража байна. Тиигээдшье мяханай болон огородой эдеэнэй продукци нэгэ линеэр гаргагдаха болоно. Тиимэhээ огородойнгоо эдеэнэй консервэнүүдые дэб дээрэ үйлэдбэрилбэбди. Мүнөөдэрэй байдалаар, бидэ үйлэдбэридөө шэнэ капустаар хэгдэhэн огородой эдеэнэй солянка болон hархяагай солянка, свёклын ба закусочна салат, «Тервис» гэжэ салат гаргалгые нэбтэрүүлбэбди. Эдэ продуктнуудые яhала ехээр үйлэдбэрилжэ гаргаабди.

Хэрбээ саашанхи зорилго тухайгаа хэлэбэл, шэнэ продукци гаргахадаа, иимэ ажалай цикл хараалнабди. Зундаа хүн зоной суглуулжа тушааhан жэмэсэй, тэрэ тоодо үхэр нюдэнэй, ранеткын продукци, намартаа огородой эдеэнэй, үбэлдөө шэнэ жэлэй hүүлээр мяханай продукци гаргаха ёhотойбди.

— Түүхэй эдээр хэр хангагдаха байнат!

— Энэ хэрэгые районой бэлэдхэлэй конторын коллектив бэе дээрээ даажа абанхай. Огородой эдеэн ерэхэ жэлэй намар болотор хүрэхөөр бэлэдхэгдэнхэй юм. Мяхаар хангагдаха байхабди гэжэ hанагдана. Бидэ өөhэдөө ямаршье сэхэ хэлсээ баталаагүйбди.

— Буйлуулагдаhан продукциин үнэ сэнгынь яагаад тогтоогдохо байнаб!

— Продукциин үнэ сэнгынь мяханай, огородой эдеэнэй худалдан абтаhан сэнhээ сэхэ дулдыдаха ёhотой. Жэшээлхэдэ, мүнөө намар үмсэhөө гү, али ажахынуудhаа огородой эдеэн элдэбын сэнгээр худалдагдажа абтаа. Хубиин ажахынууд нэгэ килограмм мангираа 2 түхэригөөр худалдаhан байха юм. Тиимэhээ бидэ эдэ бүгэдые абахадаа, hайса тоолохо болонобди.

— Шанарынь хайшаа байха юм!

— Мүнөө продукциин шанар тухай хэлэхэнь үшөөл эртэ. Бидэ нэн түрүүн технологидо анхарха ёhотойбди. Манда хүдэлжэ шадаха мэргэжэлтэд яhала бии. Зүгөөр дүй дүршэлнай үшөөл бага.

— Танай коллективэй буйлуулан гаргаhан продукци магазинуудта худалдагдангүй байхагүй аабза! Жэшээлхэдэ, худалдаа наймаанай эмхинүүдтэ элдэб янзын консервэнүүд хэбтэгшэл даа. Тэрээн сооhь үнэтэйшье, үнэгүйшье продукци байгша.

— Үгыл байха гэжэ би hананаб. Нютагай үйлэдбэриин гаргаhан колбаса болон колбасагай зүйлнүүдые хүдөөгэйхид дуратайгаар худалдажа абана бшуу. Үнэтэйшье hаань, зунай үедэ эдэниие олохогүйт.

— Зүб лэ даа. Тэрэниие бидэ hайн мэдэнэбди. Зүгөөр иимэ «гашуун» сэнтэй продукци олон хүүгэдтэй гү, али мүнгэ зөөреэр бага гэр бүлэдэ ямараар нүлөөлхэ байна гээшэб!

— Нүгөө тээhээнь абаад харабал, хүдөөгэй ямар хүн мүнөө үнэгүйгөөр продукцияа тушааха байнаб. Хүн бүхэн шадаал hаа, мяха, hү, овощ болон бусад продукцияа үнэтэйгөөр худалдаха гэжэ оролдоно ха юм. Эндэhээ бүхы юумэн эхитэй бшуу.

Ю. П.:—Александра Николаевнагай хэлээшэ дээрэ нэмэхэдэ түүхэй эдэй бэлэдхэгдэhэн, буйлуулагдаhан продукциин үнэ сэн тухайнь хэлэхэ, байнаб. Халаан соогоо 3 мянган условно баанха продукци гаргаха ёhотойбди. Энээниие хараада абан, минии тоолоhоной ёhоор районой бэлэдхэлэй конторо хэрэгтэй овощоо намартаа нөөсэлжэ абаhан байна. Тиимэhээ бидэ түүхэй эдээр гүйсэд хангагданхайбди. Саашадаашье түүхэй эдгүйгөөр hуухагүй байхабди гэжэ hананаб. Намартаа олохон хүнүүд өөhэдынгөө участогууд дээрэhээ суглуулhан огородойнгоо эдеэ абахыемнай ехэтэ гүйгаа hэн. Тээд бидэ дурадхагдаhан бүхы овощ худалдажа абаха аргагүй байгаабди. Юуб гэхэдэ, овощ хадагалха складнай бүтэн болоогүй ха юм. Мяха худалдан абалгын сэнгэй дээшэлхэдэнь, үмсэ мүн лэ олоороо конторододо тушаадаг болонхой. Эндэшье бэрхэшээл ушарха ёhогүй. Сэн тухай хэлэбэл, иимэрхүү байхаар хараалагдана. Огородой эдеэнэй хахад литрэй баанхын продукциин сэнгынь 83 мүнгэн, литрэй баанхын продукци 2 түхэриг байхаар тогтоогдонхой. Мяханай продукциин үнэ сэн үшөө зохёогдоогүй байhаар. Хахад литрэй баанхада хэгдэдэг мяханай консервын үнэ сэнгынь 3—4 түхэригhөө дээшэ гараха ёhогүйл даа.

— Магазинуудай таhагууд дээрэ танай коллективэй буйлуулhан продукци хэзээ табигдаха юм!

Л. А.—Байгша оной ноябриин долооной урда тээ өөhэдынгөө буйлуулhан продукциин түрүүшын партиие худалдаа наймаанда табиха гэхэдэмнай, санитарно - эпидемиологическа станциин городской комисси хориhон байгаа. Юуб гэхэдэ, барилгашад комбинадай байшангые ехэ дутагдалтайгаар барижа тушаагаа бшуу. Жэшээлхэдэ, цех соохи шалань цементээр хушагдаhан дээрэhээ ехэл хүйтэн. Эндэ диигэнхинь эхэнэрнүүд ажаллаха байна. Канализационно сэргэнь багадана, досоохи агаарыень сэбэрлэхэ түхеэрэлгэ ехэл хүсэгүй. Эдэ бүхы дутагдалнуудай усадхагдахадань, мүн манай гаргаhан продукциин анализ hайн гараа гээшэ hаань, баанханууд, консервэнүүд худалдаанда табигдаха болоно. Мүнөө бидэ продукци гарганагүйбди. Намарай hарануудта комбинаднай бүхыдөө хахад литрэй 3250 баанха, литрэй 175 баанха огородой эдеэнэй солянка, 1520 баанха огородой эдеэнэй-hархяагай солянка, 606 баанха свёклын, 649 баанха закусочна, үшөө нэгэ хэды «Тервис» гэжэ саладуудые гаргажа үрдеэбди. Юрэдөө, үшөөл хүсэндөө ороодүй байнабди. Түрүүшын үедэ олохон бэрхэшээлнүүд ушарна. Жэшээлхэдэ, огородой эдеэнэй консервын талаар тусхай мэргэжэлтэн үгы. Эдэ бүгэдые саашадаа анхарха ёhотойлди даа.

Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаае угтуула

АРАДАЙМНАЙ ЛИТЭ ТУХАЙ

Буряад арадай литын түүхэ мүнөө хүрэтэрөө гүнзэгыгөөр шэнжэлэгдээгүй байхаhаа гадна тэрээн тухай хэблэлшье ехэ хомор юм. Энэ хэблэгдэгшэ дурасхаалшье буряад хэлэн дээрэ түрүүшынхиеэ гараба бшуу.

Үни сагhаа хойшо буряад зон бүхы жэлнүүдые арбан хоёр амитадай нэрээр нэрлэдэг юм. Тиимэhээ амитанай нэрэ арбан нэгэн жэл болоод лэ арбан хоёрдохи жэлдээ дабтагдадаг гээшэ. Энээниие буряад ба бэсэшье монголшуудай зурхайн ёhоор тайлбарилбал, иимэ байна. Хүн бүхэнэй түрэhэн жэл 12-дохи жэлдээ жэлэйнгээ амитанай нэрэ дабтана. Энэнь гүнзэгы удхатай. Жэшээлбэл, наранай элшын хүсэн баhал арбан нэгэн жэл болоод лэ зэрьежэ дабтадаг гэжэ мүнөө Европын эрдэмтэд элирүүлнэ. Тиимэhээ эдэ бүгэдын хүнэй бэе махабадта ба бүхы газар дэлхэйн байгаалида нүлөө үзүүлдэгынь эли. Монголшуудай зурхайн ёhоор хүн бүхэн өөрынгөө түрэhэн жэлэй ороходо, бэеэ гамнан ябаха, архи, тамхи, хэрэлдээ, наншалдаа гэхэ мэтые хэхэгүй, мүн холын харгыда таарамжагүй ябадаг ба хэрэг үүдхэхэ ёhогүй гэдэг.

Хоёрдохёор, жэлэй амитанай нэрэ хүн бүхэнэй хуби заяаешье тайлбарилан харуулжа үгэдэг юм. Хэдэн арбаад зуун жэлэй саана монголшуудай зурхайшад энээниие таажа, тусхай орёо зурхайн номуудые зохёоhон юм. Жэшээлбэл, «Жаран жүhын үзэлгэ» гэжэ ном зохёоhон байна. Тэрэ ном соо бүхы хүн бүхэнэй хуби заяан жаран янзын сагай жүhэ (тэмдэгээр) тайлбарилагдан хэлэгдэнэ.

Эдэ 60 сагай тэмдэгүүд соохоо, жэлэй амитанай нэрэ — нэгэл тэмдэгынь болоно. Тиигээшье hаа, бүхы 60 тэмдэгүүдэй эгээл шухала тэмдэгэйнь нэгэн болоно.

«Арбан хоёр жэл» гэжэ буряад арадай урданай дуунай үгэнүүд эгээл тобшохонсор урда хэлэгшэ зурхайн онсо удха — жэл бүхэн амитанай нэрээр холбон элирүүлнэ.

АРБАН ХОЁР ЖЭЛ

(Буряад арадай урданай дуун).

Арбанхан хоёр жэл
түрүүлжэ гарадаг
Амахан сагаан
хулгана нэгэн жэл.
Эбэрхэн, hүүлээ
тэгшэхэн ябадаг
Ээндээ хайратай
үхэр хоёр жэл.
Арын модондо
алсайлган ябадаг
Алагхан эреэн
барас гурбан жэл.
Дэлхэйгээр дүүрэтэр
дэрбэлзэн гүйдэг
Дэрэнсы шэхэтэй
туулай дүрбэн жэл.
Хурмастай тэнгэридэ
хуршаганан ябадаг
Хула хэлзэн
луу табан жэл.
Сахилзын оёороор
сахарингтан ябадаг
Сагаахан эреэн
могой зургаан жэл.
Холохон газары
ойродхон ябадаг
Хооморхон туруутай
морин долоон жэл.
Хотогорхон газары
хохиржуулан байдаг
Хонгорхон туруутай
хонин найман жэл.
Оршолон дээрэ
оройлон түрэhэн
Огторхон hүүлтэй
бишэн юhэн жэл.
Үүрэй сайхалаар
хашхаран байдаг
Тугасхан hүүлтэй
тахяа арбан жэл.
Хортонхон дайсании
хоройлон Сэйдаг
Хон-хон дуутай
нохой арбан нэгэн жэл.
Газарай хүрьhые
онгилон ябадаг
Газаашаа hөөтой
гахай арбан хоёр жэл.
(Д. С. Дугаровай суглуулбариhаа, 1964 он).

12 амитадай нэрэтэй жэлнүүдhээ гадна, жэл соохи 12 hаранууд ба hара соохи хоногууд, тиигээд хоног соохи сагуудшье нэрлэгдэдэг.

«Арбан хоёр жэлые ахалха — ама сагаан хулгана» гэжэ буряад зон хэлэдэг. Тиимэhээ 12 жэлэй хугасаа — хулгана жэлhээ эхилээд, гахай жэлээр дүүрэдэг.

Харин 12 hарануудай амитанай нэрэ: барас hараhаа эхилээд, үхэр hараар дүүрэдэг. Тиимэhээ «сагаалган» барас hараhаа эхилдэг. Энэнь Буддын шажанай нүлөө гэлсэдэг.

Юундэб гэхэдэ, урданhаа hая болотор шахуу олонхи буряадуудай, илангаяа баруун буряадуудай ёhо заншалаар hара бүхэн—hарын байгаалиин шэнжээр үндэhэлэн нэрлэгдэдэг байгаа. Жэшээнь, «хүүг» hарые — «хүхөөр эдюулхэ хүүг hара хүхын дуунай hара, хүлэг мориной амарха хүүг hара» гэхэ мэтээр нэрлэдэг байгаа.

Олонхи буряад зон арбан хоёр hарые «хуса» hараhаа эхилээд, «буга» hараар дүүрэдэг гэжэ тоолодог байгаа.

Харин нэгэ зарим эрдэмтэд «сагаалган» үбэл бэшэ, харин намар эхилдэг байгаа гэжэ бэшэдэг. Энэмнай hайнаар элирээдүй асуудал.

hара бүхэн буряад литын ёhоор гезэр дээрэхи hарын эрьесые даган тоолоhон хоногуудhаа бүридэнэ. Энэмнай Азиин бүхы зонуудай ёhо заншал болоно. Тиимэhээ Азиин зоной литэ Европын зоной газар дээрэхи наранай эрьесые даган тооложо зохёоhон литэhээ ондоо юм. Жэшээлхэдэ, буряадууд урдань нэгэ заримдаа арбан гурбадахи hарые «манан» hара гэжэ нэрлэжэ тоолодог байгаа.

Харин Н. Жуковская гэжэ эрдэмтэ эхэнэр монголшууд дүрбэн жэлэй хугасаа соо нэгэ дахин арбан гурбадахи hарые тоолодог байгаа гэжэ бэшэнэ. (Н. Жуковская, 1985).

Буряад зон жэл соохи саг үенүүдые үбэл, хабар, зун, намар, үбэлэй эхин, дунда, hүүл (адаг) hара, хабарай эхин, дунда, hүүл hара г. м. саашань тоолодог. Энэ ёhо заншал монгол арадай литые дабтаhан хожомой заншал гэжэ нэгэ зарим эрдэмтэд элирүүлнэ (Д. Г. Дамдинов, 1986).

Жэл, hара, хоног, саг (2 час) бүхэн амитанай нэрэhээ гадна 9 янзын мэнгын ба 5 янзын махабуудай (узуур, ехэ бодисудай) нэрэтэй юм. Энэнь бүхы Азиин литэ ба зурхайн ёhо заншал болоно. Жэшээлхэдэ, 1990 он, нэгэ сагаан мэнгэтэй, түмэр морин жэл гэжэ тоологдоно. Харин Азиин зоной зурхайн заншалаар түмэрэй үнгэ сагаанаар тэмдэглэгдэдэг юм. Тиимэhээ, мүнөө байгша жэлнэй ёhотой «сагаан морин» жэл болоно.

«Сагаан морин» жэл (түмэр, 1 сагаан мэнгэтэй, морин жэл) 60 жэлэй хугасаа соо нэгэ дахин ерэдэг юм. Элирүүлэн хэлэбэл, «60 жэл» ба 1 рабжун хоёр адли сагай хугасаа юм. Тиимэhээ, мүнөө ябажа байгша XVII рабжун соо нэгэл дахин сагаан морин жэл ерэхэ ёhотой байгаа. Тэрэ жэл мүнөө ерэнхэй.

Морин жэл—эрэ жэл гэжэ тоологдодог юм. (Монголшуудай литэ ба зурхайн ёhоор).

Түмэр махабуд гээшэмнай Солбон одоной (түбэдөөр: «Ба-лба-санг», ба-баа-сан» гарагай) шанарынь болодог гэжэ Азиин зоной зурхайшад бэшэдэг. Харин нэгэ заримдаа Солбоной шанарынь «хии» махабудшье болодог гэлсэдэг (Антуан Мостерт, 1869). Харин Солбониие урданай монголшууд «Сагаан дуhал» гэжэ нэрлэдэг байгаа (Ковалевский, 1844).

Эдээниие дэлгэрэнгыгээр тайлбарилбал, иимэ удхатай болоно. Түбэд (монгол, буряад) эмшэд «сагаан дуhал» гэжэ эрэ хүнэй бэлгын дуhалые нэрлэдэг юм (Дүрбэн үндүсүн, VII—XIII зуун жэл). Харин Европын арадууд, эртэ урдын грек зонhоо эхилжэ, Венерые (Солбониие) инаг дуранай, дурлаhан зондо туhалдаг, үүрэй ба үдэшын толоной одон гэдэг юм. Буряад арадшье үни холын сагhаа хойшо Солбониие баhал «Үүрэй Солбон» ба «Үдэшын Солбон» гэдэг юм. Эдэ иимэ удхатай болоно: Европын мүнөөнэй астроном-эрдэмтэд Венерые (Солбониие) телескопоор харахадаа, «хурса, сагаан толотой ба ото шанга хии, хүй hалхитай байдаг планетэ» гэжэ элирүүлээд, Венерые «белая планета» (... гараг) ба заримдаа «пл... бурь» (хүйн гараг) гэжэ ... дэг юм (Зигель, 1987).

Харин түбэд (монгол, бу... ряад) эмшэд хүнэй элүү... ын хии үдэшэ ба үглө... хүдэлдэг юм, тиихэдэ хи... шэнэй узуур, ехэ шан... ниинь «тэшаалан» юм ... тэмдэглэнэ (Дүрбэн үн... 1 үнд.). Эдэмнэй йихэдэ... тадаа адлишуу удхагай... но. Тобшоор хэлэбэл: С... одон энэ сагаан морин... дэ ба нүгөөдэхи эхилхэ... hан сагаан хонин жэлдэ... он) манай газар дээрэ ... бүхы амитадта, илангаяа ... шэ ба үглөөгүүр ехээр ... сасажа, хүнүүдэй инаг ... hэргээжэ, олон болохо ... суурта туhалха гэхэдэ б...

Юундэб гэхэдэ, эртэ ... буряад зоншье, үшөө б... шажангүй, харин бөө м... тэй байхадаа, Солбониие ... бон сагаан тэнгэри, Сол... гаан тэнгэри, Хуа (Ухаа) ... бон тэнгэри» г. м. нэ... «Солбон сагаан тэнгэри... мал, харин тэрэнэй hамга... «Хотогор Майлган» хүб... буряад зондо үршөөдэ... этигэдэг байгаа. Тиимэhэ... ряад зон хуа мори Солб... гаан тэнгэридэ ба хатан ... ганда үргэжэ «хүбүү ... залыт!» гэжэ гуйдаг ... (РО БНЦ, С. П. Балд... Суглуулбариhаа, № 12 ... № 41 (192), № 4 (192) ...

Энэ ёhо заншалые б... арадай эртэ урданай ... үгэнүүдшье элирүүлнэ: ... хүбүүнэй түрэхэтэй адли... рэл сагта баатарай унаж... лэг моринииинь түрэдэг ... гэhэн онсо удхатай үг... Тэрээнhээ гадна буряад ... бүхы амитад соохоо ... хүлэг мориие илангаяа ... магтажа, эртэ урданhаа ... дууладагшье, хэлэдэгшье ... Баатар хүнэй эгээл найд... нүхэрынь — хүлэг мори... юм. Тиимэhээ буряад б... хүн хүлэг морёо заяан... нүхэрhөө (hамганhаа) дут... гөөр, заримдаа үлүүгэ... hанадаг, хайрладаг байг... жэ буряад үльгэрнүүд с... лэгдэдэг.

Номин-Туяа Баатар...
(Түгэсхэлынь хожом га...)

ДЕЛЕГАДУУДТАЙ УУЛЗАБА

Агропромышленна комплексын хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай Хяагтын райкомой президиумэй заседани hаяхан боложо үнгэрбэ. Колхоз, совхозуудай, агропромышленна комплексын мэдэлдэ ородог эмхинүүдэй профсоюзай эдэбхитэйшүүл АПК-гай хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзуудай II съездын делегадууд — профсоюзай обкомой секретарь В. Н. Шабаевтай, «Пограничный» совхозой отделение эрхилэгшэ Б. Н. Найдановтай уулзаhан байна. Эдэнэр съездын хүдэлмэри, тэрээн дээрэ хэлсэгдэhэн асуудал, съездын шиидхэбэринүүдые хайшан гээд бэелүүлхэ тухай hанамжатаяа хубаалдаба. Мүн СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ Н. И. Рыжко... уулзаhанаа тэдэнэр хөөрэжэ үгөө.

Тэрээнhээ гадуур президиум энэ заседани дээрэ ондо баталагдан абтаhан хэлсээнэй дүүргэлтын дүн, оной ажахын хэлсээнэй хайшан гээд баталагдаха асуудалнуудые табижа, үргэн хөөрэлдөө эмхидхээ.

Жэлэй дүнгөөр хүдөө ажахын хүдэлмэрилэгшэдэй даhаа онсо шалгарhан профсоюзай хүдэлөөнэй эдэбхитэйшүүл үнэтэ бэлэгүүдээр шагнагдаhан байна.

М. ШАГДАРОВ.

Арадай депутадуудай Улаан-Үдын городской Соведэй гүйсэдкомой шиидхэбэриин ёhоор, локомотив-вагон заhабарилгын заводой хүдэлмэришэдэй хубиин гэр байра бариха 8 гектар газар Орешковэ тосхондо таhалагдажа үгтөө hэн. Эндэ хирпиисэ, модоор бүхыдөө 70 гэр баригдаха байна.

Заводой захиhанай ёhоор гэрнүүдые бариха проект зохёогдоо. Эдэ гэрнүүдтэ ажаhууха хүнүүд өөhэдынгөө хүсөөр барилга хэхэ юм. Тэдэнэрые материалнуудаар хангахын тула Орешковэ тосхондо ба-

ХУБИИН ГЭР БАРИХАНЬ

рилгын материалнуудые наймаалдаг магазин баригдажа, ашаглалгада оруулагдаа. Хүнүүдтэ ссуда үгэхэ зорилготойгоор завод банкhаа 600 мянган түхэриг абаха захил хэhэн байна. Уhаар, электрын элшэ хүсөөр хангаха хэрэгтэ предприяти тэдэнэртэ туhа хүргэхэ юм.

Хубиин гэр байра бариха дуратай байhанаа түрүүн 210 хүн мэдүүлээ hэн. Гэбэшье эдэ гэрнүүдэй үнэтэй байhанhаа уламжалан (27-hоо 42 мянган түхэриг хүрэтэр) тэдэнэрэй тоо үсөөрhэн байна. Мүнөө заводой үгэhэн списогые арадай депутадуудай Железнодорожно райсоведэй гүйсэдком батала... Иигэжэ хубиин гэр хэн бариха болооб гэбэл, заводой спортклубай тренер В. И. Агафонов, цехэй мастер Б. Ц. Аюшеев, инструментальна цехэй фрезеровщик Г. П. Матвиевский, модельнэ цехэй хүдэлмэришэн В. Б. Жигжитов, аппаратна цехэй слесарь С. В. Сюсин, локомотив-хабсаралгын цехэй слесарь А. К. Жамьянов, П. Н. Павлов болон бусад болоно.

В. КАРНАУХОВА.

Алдарта Байгалаа

аршалан хамгаалая!

ҺЭШХЭЛ СЭДЬХЭЛЭЙ ХЭРЭГ БОЛОҺОЙ

ТАНИЛСАГТЫ: А. А. Хахалов — Байгалай фондын Буряадай отделениин түрүүлэгшэ. Хоёр жэлэй саана байгуулагдаhан энэ эмхи хэр тодорхой, аша туhатай хүдэлмэри ябуулдаг юм ааб гэжэ hонирхсод, энэ хүдэлөөнэй ударидагшада хандаhан байнабди.

КОРР.: Александр Антонович, Байгалай фонд мүнөө үедэ эмхидхэлэй, байгууламжын талаар ямар шатадаа гээшэб!

ХАРЮУ: Нэн түрүүн би «Буряад үнэн» газетэдэ ямараар ханданабиб гэжэ хэлэхэеэ hанаа hэм. Өөрөө түрэл буряад хэлээ ойлгодоггүйб, ехэл гэмшэлтэй. Тиимэhээ газетын удха иимэ тиимэ гэжэ шүүмжэлхэ аргагүйб. Гэбэшье манай эмхиин hая байгуулагдажа байхада, газетэ дэмжээгүй hэн. Энээндэнь гомдомоср. Буряад уншагшадта саг соогоо мэдээсэл үгөөгүй hэн бэзэ. Тээд огто дуугай байхын оронд оройтожошье hаань, хөөрэлдэеэмнай hайшаалтай.

Мүнөө үедэ Байгалай фонд хадаа ниитын, социально-экономическа, дулдыданги бэшэ томо эмхи болонхой. Байгаалиин хэморой hайхан үзэгдэл — Байгал далайе хамгаалха гол зорилго урдаа табидаг юм.

КОРР.: Эзэн байха хүн зоной мэдэрэл hэргээхые нэн түрүүн хүсэнэ ёhотойт!

ХАРЮУ: Үнэн зүб. Минии hанамжаар, Байгалые хамгаалха гээшэ буряад арадай hэшхэл сэдьхэлэй хэрэг мүн. Урдын сагhаа эхилжэ, үеhөө үеые залгуулан ажаhууhан газарнай, үбгэ эсэгэнэрэймнай тоонто эндэл — Байгал далайн захаар ха юм. Тээд буряадууд газар, уhандаа ямараар ханданаб? Юундэшьеб — эзэн ёhоной, эрхэтэн мэдэрэлээ алдаhан зомди. Арадуудай нүүлгэн, совет засаг, хамтын ажахы байгуулгын хаhа — эдэ бүгэдэ гэмтэй, энээнhээ боложо дүжэршообди гэхэ зоншье бии. Тээд шалтаг урдаа барядад бү байял, hэргээл, дэбжэел, хэн маниие хориноб? Юрэхыдөө, экологиин асуудал мүнөө дээрээ манай үгсаата ай зүрхэ сэдьхэл хүлгүүлэгүй зандаа.

Манай фонд 3 отделениhээ бүридэнэ. Буряадай, Шэтын Эрхүүгэй... Эндэ ажаhуугшадай ажахын ажал ябуулгаhаа, промышленностиин ба хүдөө ажахын хүгжэлтын хэмжээнhээ, хото, hууринуудай болбосон түхэлhөө — эдэ бүгэдэhөө Байгалай хуби заяан сэхэ дулдыдана. Хүбсэгэл нуурай эрьеэр, Сэлэнгэ зубшан түбхинэhэн монголшууд газар, уhаяа хэр тахинаб, сэбэр байггахые оролдоноб — hанааемнай мүн лэ зобооно.

Хэжэнгын, Хориин, Сэлэнгын, Яруунын, Баргажанай, Кабанскын, Прибайкалиин зон ямар ехэ баялигаа алдажа байhанаа гүйсэд ойлгоногүй. 20 миллион наhатай Байгал манай нюдэн дээрэ хосоржо байна ха юм. Алайрай буряадууд, жэшээлбэл, Байгалда ямар хабаатайб гээд асуужа болохот. Братскын ГЭС-эй баригдахада, Ангарын уhанай нюруу дээшэлээ, уламжалан Байгалдашье иимэ юумэн болоо. Эрхүүгэй буряадууд тэрэ үеэр автономито республика руу олоороо нүүжэ ерэhэн байна. Ушар иимэhээ тэндэхи соёл болбосорол, социальна эдэбхи доошолоо гэхэдэ, алдуугүй.

Аха захатаниие үлүүсэ гэмнэхые би hэдэнэгүйб — эдэмнай хүндэ хүшэр үе сагые дабажа гараа. Гэбэшье байгаалиин баялигые, гоё hайханаа сэгнэдэггүймнай хүлисэшэгүй гээд лэ дахинаа дабтахам.

КОРР.: Иимэ фонд байгуулха гэhэн үүсхэл хаанаhаа эхитэйб!

ХАРЮУ: Өөрөө би санитарна врач мэргэжэлтэй хүм. Районно санэпидстанцида хүдэлжэ байхадаа, Москва, Ленинград хотонуудаар ябажа, формальна бэшэ хүдэлөөнүүд яагаад үүсэгдэнэб гэжэ хаража ерээ hэм. Манда эгээл дэмбэрэлэй хэрэг Байгал хамгаалга гэжэ ойлгоhон бэлэйб.

Партийна, совет органууд манда ямараар хандаhаб? Формальна бэшэ түхэлтэй эмхи гэжэ ойлгодог ха. Байгаали хамгаалха талаар гүрэнэй комитедэй хүдэлмэрилэгшэдтэй hайн харилсаатайбди, теэд тэдэнэр бидэндэ тодорхой туhаламжа үзүүлхээ түбэгшөөдэг. Мүнөө дээрээ өөhэдын тааруу байрашьегүйбди. Гэхэ зуура, Соёлой фондо саг дары байра үгтөө hэн.

КОРР.: Танай фондын гэшүүн болохын тула юун хэрэгтэйб!

ХАРЮУ: Байгалда, байгаалида дуратай ямаршье хүн гэшүүн болохо аргатай. Гэшүүдэй түлбэри, үнэмшэлгэ-дэбтэр гэжэ үгы юм. Хэды соо эмхидхэлэй «боожодо» таhа баригдаад байха юмбибди? Шэнэ хүсэнүүд, хүдэлөөнүүд бии боложо байг лэ — багаханшье hаа, аша туhа асарха юм. Лимаренкын үлэсхэлэн байдал соносхоhоной «Арад зон Байгалай түлөө» гэhэн эмхи байгуулагдаа hэн. Селенгинскын ЦКК-е хааха эрилтэ эдэнэр табинад. 17 мянган хүн энэ документдэ гараа табяа юм. Л. Д. Васильев энэ хүдэлөөе ударидана.

Манай фондые республикын олониитэ ёhотоор мэдэрэнхэй, тоодог болонхой. Эб найрамдалай фондтой харилсаатайбди. «Экологи ба эб найрамдал» гэhэн хэhэгээр сүг хүдэлнэбди. Абаралгын бүлгэмтэй, ород церковьтэй, дасантай, шэмээшэгүүдэй соёлой түбтэй холбоотойбди. Эвенкнүүдэй байдал ойлгодогбди. БАМ гээшэ экономическа ехэ hүйдхэл мүн, тэндэхи байгаалида хоро хохидол үзүүлээ, эвенк яhатанай угай hалбаринуудые усадхаа.

КОРР.: Тодорхой ажал ябуулгатнай ямар бэ гэhэн асуудалда тулажа ерэбэ хабдч!

ХАРЮУ: Тодорхой хүдэлмэримнай иимэ зорилгонуудта шэглүүлэгдэнхэй:

1. Общественн анхаралые Байгалда хандуулха.

2. Байгаалида хоро хүргэхэгүй ажахы эрхилэлгые, экологическа үүсхэлнүүдые дэмжэхэ.

3. Экологическа hуралсал.

Ажахын тосоото албануудтайбди. Жэлдээ 2 миллион түхэригэй эрьесэтэй «ЭКОарт» гэhэн хэблэлэй агентствын ажал ябуулга эрхилнэбди. 2 миллион түхэригэй барилгахабсаралгын хүдэлмэри хэхэ аргатай «Смальта» гэhэн предприяти эмхидхэгдэбэ. «Кумуткан» гэhэн коммерческэ түб, эрдэмэй-үйлэдбэриин нэгэдэл, хамhабариин ажахы, фото-хэрэг, hургуулиин дэргэдэхи кооперативуудые эмхидхэхэ бага предприятинууд... Юрэдөөл, нэгэ дороо тогтонхой бэшэбди. Минии салин хүлhөөр hонирхоо hаатнай—250, харюусалгата секретариин —200, бухгалтерай —160 түхэриг.

КОРР.: Байгуулгын хаhада фондын мүнгэ зөөри яажа бүрилдэhэн бэ!

ХАРЮУ: Ородой церковь — 4 мянган, Иаалгын дасан — 3 мянган, Буряадай геологоуправлениин, прибор бүтээлгын нэгэдэл, «Бурятводоканал» ами амяраа 10—15 мянган түхэриг хүрэтэр дамжуулhан байна. Байгалай фондын түбэй соведhээ (Эрхүү хото) 100 мянган түхэриг абаа hэмди. Хэдынь хайшаа гаргашалагдааб гээд тоолоно боломоор: «Байгал — дэлхэйн зэндэмэни» гэhэн фестиваль үнгэргэлгэдэ 25 мянган, «Байгалай дэргэдэ хүн» гэhэн конференцидэ—5, «Хүбсэгэл—Байгал» гэhэн экспедицидэ —3, hургуулиин-экологическа лагерьнуудта —4, Селенгинскын ЦКК-да үнгэргэгдэhэн туршалгада —21, «Улаан-Үдэ—Селенгинскын ЦКК—Байгалай ЦБК» гэhэн хэмжээ ябуулгада 4,5 мянган түхэриг гаргашалагдаа гээд тоолоо hаа, хуу бүрилдөөтэй, тоосоотой ааб даа.

КОРР.: Байгалые хамгаалха зорилго бултаниие нэгэдүүлдэг гэлсэдэг...

ХАРЮУ: «Байгал —дэлхэйн зэндэмэни» гэhэн фестивалиин үедэ энэ эли hэн. Баруун Европоhоо 100 хабаадагшад ерээ. Тэрэ тоодо Голландиhаа, ФРГ-hээ, Даниhаа өөрынгөө мүнгөөр... Бусаха замайнь мүнгые —25 мянган түхэриг түлөөбди. Москвада, Горькиин нэрэмжэтэ паркда экологическа темээр хөөрэлдөөнэй болоходо, би үгэ хэлээ hэм. Иигэжэ танилсаhан зомди. Дэлхэйн олониитэ анхараг, Байгалые хамгаалгада өөрын нүлөө үзүүлэг лэ.

Энэ жэл Селенгинскын ЦКК-е, Байгалай ЦБК-е хааха гэhэн эрилтэтэй марш үнгэргэгдөө. Буряадай, мүн Шэтын инвалидуудай бүлгэмүүдэй хоёр-хоёр түлөөлэгшэд 320 модоной зайтай энэ маршда хабаадалсаа. Кабанскын, Прибайкалиин районуудай хүн зон ехэл hайнаар угтаа, энэ темээр hанамжа, бодомжонуудаа хубаалдаа. Иигэжэ ниитын hанамжа бүрилдэнэ ха юм. Буряад hуурин, тосхонуудта ажаhуугшад иимэл хандалгатай, мэдэрэлтэй байhай гэжэ hанагдана. Улаан-Үдэhөө Баргажан, Захаамин, Хяагта, Хори руу экологическа аяншалгануудхараалагдана. Кабанскын, Хойто-Байгалай, Захааминай, Хориин районуудта фондынгоо филиалнуудые байгуулаабди.

«Үнэншэтэрынь, үяртарынь оршон байгаали тухай хүн зондо хөөрэжэ үгэхэ, зүрхэ сэдьхэлдэнь зүргэ татаха, —гээд манай эдэбхитэд хэлэдэг юм. Зүб лэ даа.

КОРР.: Залуу үетэндэ илангаяа анхарна ёhотойт!

ХАРЮУ: «Залуушуул— экологи—спорт» гэhэн ехэ хүдэлмэри ябуулнабди. Хүүгэдэй велостартнуудые эмхидхэдэгбди. Улаан-Үдэдэ велосипедээр ябаха харгынууд үгы, тиимын тулада энэ зүйлөөр бэеэ hорихоdo, тусгаар тааруу харгынуудые гаргаха хэрэгтэй. Политгэгээрэлэй байшанда, hуралсалай эмхи зургаануудта лекци-хэшээлнүүдые үнгэргэдэг өөhэдын эдэбхитэдтэйбди. М. А. Шаргаев, К. М. Гаврилова, М. П. Маликов, бусад олон болоно.

Республикын 1-дэхи ин... нат hургуулитай харилсаа... тоогдонхой. hурагшад эк... гическа аяншалгын үедэ ... хэ тусхай хубсаhа м... оено. Харюудань миин ... хагүйбди, ан амитадай ... эмхидхэхэдэнь туhалха... Удангүй дээдэ hургуулин... та өөhэдынгөө стипенди... дые эльгээдэг болохобди...

Юрэнхыдөө, Байгалай т... хүдэлөөе гол түлэб интелл... циин түлөөлэгшэд эхи... арад зоной үргэн дэмжэ... хүртэхэнь ха гэжэ ойлго... Холын хараатай энэ хүд... экономикодо, национа... асуудалда, соёл болбосор... хүгжөөлгэдэ ушардаг б... шээлнүүдые дабахада туh... СССР-эй правительство ... гоонтоной» хүдэлөөндэ н... хай hайн хандалгатай. Юу... бэл, энэмнай эб нигүүл... граждан удха шанартай, ... дые нэгэдүүлhэн хүдэлөө... юм.

Алдарта Байгалаа ари... гээшэ буряад арадай hэ... сэдьхэлэй хэрэг болохо ... той гээд дабтан хэлэhүү... дэл манай бодото ш... оюун ухаанай хэмжээн... харагдаха жэшээтэй.

Г. ДАШЕЕВА хөөрэлдэ...

(Энэ материалай түлөө ... рарые Байгалай фонддо ... жуулнабди).

Публицистын һанамжа

БҮРИН ЭРХЭТЭ ГҮ, АЛИ...

…ПУБЛИКЫН Вер-
…буряадай ССР-эй
…тухай соносхоо,
…бээс дааһан гү-
…гэжэ мэдүүлээ,
…хоёр гол ара-
…болон ород хэ-
…й болобо гэжэ
…дашье яһала шу-
…эринүүдые бата-
…тэдэнэйнь сагай
…дааһан бухы асуу-
…рэн харюу үгэ-
…арал хандуулха-
…ряад арадай на-
…үн ухаан бодо-
…й улам ургаха-
…дэхэ ябадалнууд
…рыт даа, Буряад-
…дай партиин бии
…яаһан эбтэйгээр
…ээшэбибди? Бу-
…Коммунис пар-
…гогдохо аргагүй
…рэ арба гаран
…һанал бэелүүл-
…бии болгоо ха
…ы юумэеэ һай-
…үзөөгүй, зарим
…гарган, үлүү
…ю байдалаа хүр-
…ка болоо. Теэд
…ойлгохые орол-
…найхяраа эрид
…шэ хайшаа юм?
…най хэблэлдэ то-
…мхидхэн бай-
…ренци тухай ма-
…аа зобооно.
…оригдоотой гү,
…ар, бага багаха-
…жэ байһан «ун-
…адай оюун һай-
…үндэһэ яһатан
…

…жо байһан үйлэ хэрэгүүд гэршэ болоногүй аал? Республика соо ажаһуугшадай дүрбэнэйнь нэгэ хуби болодоггүй арад хайшан гээд ондоо арадые дарлаха, доромжолхо, дээрэлхэхэ болоноб? Үгы юумые өөһэдөө бии бү болгоё. Эгээл энээн тухай манай газетэнүүдтэ барлагдаһан тоосоонууд сооһоо ойлгохоор байгаа. Манай һанахада, ондоо юумэнһээ айха, һүрдэхэ хэрэгтэй.

Юуб гэхэдэ, гансал зоной гэдэһэ садхааха тухай бодоод, олон арбаад жэл соо сугларһан национальна харилсаанууд тухай асуудалнуудые удаа дараалан, залан шууд юундэ шиидхэнэгүйбибди? Ород, буряад хоёр хэлые гүрэнэй гэжэ соносхоходо, асуудал шиидхэгдээ гэхэ гүбди? Үгы даа! Эдэ хоёр хэлэн бодото байдалда адли бэшэ байдалда табигданхай. Тиимэһээ энэ хадаа юрын лэ соносхолго болоно гээшэ.

Гүрэнэй хоёр хэлэнэй хэрэглэгдэлгэ, бодото байдал гүримшүүлэн хангаха хуули хэрэгтэй гэжэ һанагдана. Буряадууд буряадаараа, бусад арадууд ородоороо гэхэдээ, тусхай амяарлалга баһа болоногүй гү? Теэд яаха болоноб гэһэн асуудал эжэлүүдгүй гарана. Манай һанахада, тус хуули соо хоёр хэлэнэй эрхэнүүд бодото дээрээ адли болгогдожо, хаа хаанагүй (Буряадай ССР соо) тон адляар шудалагдаха зэргэтэй., Үгы һаа, буряад хэлэнэй «амидырха» арга боломжонь бага болохо байна бшуу. Тиигээдшье манай хэлэнэй мүнөөнэй байдал муу байһан зандаа ха юм.

Саашань гэхэдэ, түгээр дурсагдагша «үндэн», литература, искусство, һурагшадай хэрэглэхэ номуудые хэблэлгэ, хэблэл, нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, соёл бүхыдөө гүрэнэй туһаламжагүйгөөр «амидаржа» шадахагүй гэжэ үйинэй мэдээжэ. Илангаяа үсөөн зонтой арадуудай соёлдо сэхэ хабаатай гээд һанахаар байна.

Тиимэһээ илангаяа, мүнөө, дэлгүүрэй харилсаануудта орохоёо байһан сагта, энэ талаар юумэн эрид муу тээшээ хубилжа, номууд үсөөнөөр гаргагдаха, газетэнүүд хаагдаха, театрнууд хүдэлхэеэ болихо болоо һаа, һүүлдэнь бусаагдашагүй ехэ хохидол ушаруулагдахаа байна гээд һанахаар. Харин мүнөөнэй байдалаар абаад харахада, энэ асуудалаар юуншье эли бэшэ зандаа. Үнөөхил «дээшээ» хараха ябадал хаа хаанагүй ушарна.

Жэшээ дурдая. Мүнөөнэй байдалаар абаад харахада, парти Совет хоёрой хамтын газетэ хадаа эгээл буруу шиидхэбэри болоно. Юуб гэхэдэ, олон партийна байгууламжын оршондо иимэ газетэ хадаа үнөөхил хуушан хэбээрээ хүдэлхэ баатай болохо бшуу. Коммунис партиин хараа шугам гол түлэб баримталха болоно ха юм. Сагай ошохо бүри иимэ «хубаалдалгын» буруу байһаниинь улам хурсаар харагдаха гэжэ һанагдана. Тиимэһээ буряад хэлэн дээрэ гарадаг газетэнүүд нэгэ эзэтэй байха ёһотой.

«Буряад үнэн» газетэмнай, буряад хэлэн дээрэ гарадаг ори ганса национальна газетэмнай бодото дээрээ түрэл арадайнгаа һонин боложо, Соведүүдэй газетэ болоо һаань, таарамжатай байгаа. Тэрэ ушарта «Правда Бурятии» газетэһээ онсо илгаань улам тодоор харагдаха ха юм. Манай нютагай, буряад арадай амин шухала асуудалнууд хуудаһануудд дээрэнь гол һуури эзэлхэ зэргэтэй.

Буряадай номой хэблэлые олзо оршотой болгохын тулада бүхэсоюзна хэмжээгээр ондоо ямаршье хэблэлээр гаргагдамаар ород хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн номуудые эрид хорооходо, гансал тон хэрэгтэйнүүдыень гаргаха шухала. Тиигэжэ ехэ олзо оршо асардаг, гонорар түлэдэггүй номуудые һайханаар, олон хэһэгтэйгээр гаргажа, буряад номуудай тоо олошоруулха, хэһэгүүдыень арьбадхаха хэрэгтэй. Энээнһээ ондоо ямар хэмжээ абамаар бэ, теэд?

Энэ ушарта хэблэлэй гаргадаг продукциин шанар эрид һайжаруулха гээшэ тон шухала юм ааб даа. Тиимэһээ полиграфическа промышленностиин бааза эрид һайжаруулха асуудал гүрэнэй хэмжээгээр шиидхэгдэхэ зэргэтэй.

Радио болон телевидени нилээн хүшэр хүндэ үе сагта орожо байна. Эгээл энэ һалбарине эрид шуудаар коммерциин үндэһэ һуури дээрэ табиха ябадал элеэр харагдана. Тиимэһээ буряад дамжуулгануудай саг ехэ болгохо, удха түгэлдэр, һонирхолтой байлгаха гээшэ баһал горитой мүнгэтэ болохо ха юм. Гадна Хойто Осетиин телевидениинхидэй жэшээгээр буряад уран һайханай фильмнүүдые буулгаха студи бии болгохо гээшэ шухала удха шанартай гээд һанахаар байна.

Эдэ болон бусад асуудалнууд улам хурсадажал байна. Манай республикын арад зондо тон дүтэ, таарамжатай ажахын байгууламжа бии болгохын тулада баһал горитой хэмжээнүүдые абаха хэрэгтэй. Тиимэһээ эдэ асуудалнуудые шиидхэхэдээ, хуулита үндэһэ һууритай болгохо гээшэ эгээл шухала. Манай Верховно Совет гуманитарна нэгэшье асуудал мүнөө болотор хаража үзөөгүй байһаар. Юу хүлеэнэ хаб? Байдалай улам хурсадахые гү?

Юуб гэхэдэ, КПСС-эй обкомой (мүнөө рескомой) бюрогой шиидхэбэреэр буряад хэлэ заалгые һайжаруулха гэһэн түсэб хадаа мүнөө сагта хуушараа ха юм. Верховно Совет болон Министрнүүдэй Совет энэ талаар комплексно ехэ программа зохёожо, гүрэнэй хэмжээгээр тус хэрэг эрхилхэ зэргэтэй гээшэ. Тиигээдшье манай республика соо ажаһуудаг арадуудай соёл, ёһо заншал болон һуудалайнь заншалта эрхэ байдал һэргээжэ хүгжөөхэ талаар гүрэнэй тусхай түсэб зохёохо саг үни хада «эдеэшээ» гээд һанагдана.

Мүнөө сагта орёо асуудалнуудые тоогоошо, обёорооошогүй болоод, шиидхэнгүй байхада, ехэ аюултай. Арад зон өөһэдөө бодожо, буһалгаанай, шууяа шурхираанай ашаар эдэ асуудалнуудые шиидхэхые һэдэхэ ха юм.

Эдэ бүгэдэһөө уламжалан хэлэхэдэ, бүрин эрхэтэ бэеэ дааһан байдалтай байһан тухайгаа соносхохо гээшэ бэлэн хэрэг. Зүгөөр өөһэдынгөө асуудалнуудые өөһэдөө шиидхэхэ, мүнгэ һомолхо шадалтай болоогүй сагтамнай соносхол гээшэ соносхол лэ байна ха юм. Тиимэһээ бодото дээрээ бүрин эрхэтэ, бэеэ дааһан болохын тулада ехэ юумэ хэхэ, нэн түрүүн өөһэдөө хуушан үеынгөө «һабарһаа» мултарха ёһотойбди.

Харин мүнөө дээрээ социал-демокрадуудай гү, али Россин демокрадуудай суглархадань, анхарнабди, ойлгохо гэжэ оролдонобди. Зүгөөр манай арадта хабаатай юумэн болохолоорнь, «саашаа юуншье боложо магад» гээд, энэ хэрэгһээ өөрыгөө амяарлахые эрмэлзэнэбди. Теэд болоһон юумэн бүхэн манай ха юм. Манай арадай гүн сооһоо гараһан юумэн ха юм. Тиимэ хадаа бодото сүлөө түрүүшынхиеэ одоол мэдэрһэн арадаймнай замай ушаралнууд соо иимэ хуудаһан иргадаха ёһотой байба бшуу. Теэд юундэ айнабибди? Юундэ «боро ухаан» гансата тодорон иланаб?

Иимэ хараа бодолоо баримталаад, «буряад» юумэн тухай дуулахадаа, атанханаа алдаад, бури жэрхэдэһээ хүрэһэн шэнги ябаа һаа, бодото дээрээ бүхэли арад болон бүрилдэжэ шадаха аалди?

Буряадай соёлой түб, Байгалай жаса, буддын шажантанай нэгэдэл гэхэ мэтын эмхинүүд шууяа ехэтэйгээр бии болгогдоод, манай арадта ямар туһа асарнаб? Мүнөө дээрээ ехэ, бага бадаршанууд болоһониинь лэ харагдана. Бодото хэрэгүүд үзэгдэнэгүй.

Манай арадые түлөөлһэн элдэб зиндаагай депутадууд юу хэнэб? Баһал энэ гээд мэдэрмээр, заамаар юумэн үгы. Юрэдөө, бидэнэр дууланагүйбди. Шапхаев Карепин хоёр лэ нэгэ эхэнэрые үзэн ядаад, ехэ дай хэнэ гэжэ дуулдагша. Ондоо абяан үгы. Шанга эрилтэ табихаар болоо гэжэ һанахаар.

Олон юумэн бидэнэрһээ дулдыдана. Теэд хуушан хэбээрээ ондоо зон бидэнэрэй түлөө хэхэ гээд һууха саг һалаа гэжэ ойлгоёл. Бодото бүрин эрхэтэ, бэеэ дааһан байдалтай болохын тулада бултанаймнай оролдолго, анхарал хэрэгтэй. Энээниие бултанаймнай ойлгоо һаа, юумэн хубилжа болохо ааб даа.

Тиимэһээ бүрин эрхэтэй гүбди, али үгы гү?

Ц. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ,
журналист.

«Нюуса тобшын» 750 жэлэй ой

ЭЗЭН ЧИНГИС ЭЗЭРХЭГ ТҮРИМХЭЙ БАЙҺАН ГҮ?..

(Түгэсхэл. Эхиниинь декабрин 23-най, 25-най номернуудта).

МАНАЙ ХАРААД үзэхэдэ, гадаадынгаа политикада һанаһан хүсэһэн юумэеэ Чингис хаан наһан соогоо хүсэлдүүлжэ шадаагүй. **Нэгэдэхеэр,** Хорезм-шахтай үүсхэһэн дайниинь удаан унжагайраа. **Хоёрдохёор,** үлгэн дэлхэйдэ үгтэһэн наһаниинь өөрын һанаашада орходоо богони байшоо. **Гурбадахяар,** баруун зүг руу эхилһэн добтолгото дайн өөрынь наһа бараһан хойно үргэлжэлүүлэгдэжэ, үгыень залгаһан хаашуулай дэлхэйе булимтарха гэһэн зорилготой зогсошогүй дабхилта боложо үргэдэһэн байгаа.

Тангад орондо добтолгын эгээл түгэсэхэ үедэ Монголой агуухэ хаан тагаалал болоһон түүхэтэй. Үнэн дээрээ — тэрэ хадаа айхабтар һайн бэетэй хүн байгаа гэхэ. Үбгэн хүн болоһон хойноо Ара-Бухын зэрлиг хуланүүдай аба хайдагта хабаадажа ябатарнь, мориниинь гэнтэ сорйон будхажа, Чингис хаан эмээлһээ халижа унаһан байна. Тиигэжэ ехээр гэмтээ. Тэрэнь лэ түргэн наһа баралгынь шалтагаан болоо үгөө. Энээхэн усалай һүүлээр хэдэн һара болоод, хаан наһа бараа.

Баруун зүг руу дайгаар ошохынгоо урдахана —1219 ондо бүхы хүбүүдээ суглуулаад, өөрынь һүүлээр хаан шэрээ эзэлхэб гэһэн асуудал зүбшэн хэлсэһэн юм. Бүхы хүбүүдэйнгээ һанамжые тэрэ шагнажа үзэбэ. Тиигээд Үгэдэй шэлэгдэһэн гээшэ. «...**129 000 монгол сэрэгэй ниитэ тооһоо 101 000-ень Чингис хаан одхон хүбүүндээ Толуй хаанда (анхан Монголдоо) үе залган үгэхэ, харин Зүчи, Цагадай—** баруун уласуудай хаашуулда түд бүридэнь 4000-гаад сэрэг үгэхэ гэжэ хубааһаниинь ехэ һонин юм. Энэ хубаарниь юу гэршэлнэб? Анхан Монгол нютагайнгаа газар дайдые бэхилхэ хэрэгые Чингис хаан эгээл гол асуудал гэжэ тоолодог байгаа гээшэ ааб даа. Монгол сэрэгые тушаалдаһан лэ газарта орхихо, бутаруулха ябадалые Монголой агуухэ хаан эрид буруушаадаг байгаа. Тиимэл хадаа монгол арад түмэниие өөһэдынь нүүдэг газарһаа таһалха, холуур тараааха дурагүй байгаа гээшэ.

Чингис хаан өөрынгөө үе сагай политическэ ба гүрэн түрын гайхамшагта ажал ябуулагша байгаа. Зарим үйлэ хэрэгүүдынь, ябадалынь, шиидхэбэринүүдынь хамта дабхидаг нүхэдтэнь, өөрынь үе сагай хүнүүдтэ ойлгосогүй, таабаритай шэнги һэн ха. Энэнь хаанай хомхой хобдог абари заһһаа удхатай шэнгеэр ойлгогдодог байгаа гээшэ аабза. Жэшээ харуулая. Нэгэдэхинь «Нюуса тобшоһоо» иимэ нэгэ үзэгдэл:

«Зүчи, Цагадай, Үгэдэй гурбан хүбүүд Үргэнчи хотодо орожо, гурбуулан олон хото ба эргэниие хубаажа абаад, Чингис хаанда гаргажа үгэбэгүй. Гурбан хүбүүнэй бусажа ерэхэдэ, Чингис хаан Зүчи, Цагадай, Үгэдэй гурбан хүбүүдтээ уурлажа, гурбан үдэр уулзабагүй». («Монголын нууц товчоо». 1990. 232—233-дахи нюур. Буряадшалагдан үгтэбэ). Боорчи, Мухалай, Шигихутах, мүн Ханхай, Хонхатар, Чармаган гэхэ зэргын юрын сэрэгшэд тайжанарые үмөөржэ, эдэ гурбаниие хүлисэхыень Чингис хаание гуйһан тухай саашань хэлэгдэнэ. Минии һанахада, тэдэ барандаа, тэрэ тоодо «Нюуса тобшын» автор (али авторнууд юм гү?) монгол хаанай уурлаһан шалтагаание нэгэ жаа буруугаар тайлбарилаа хаш даа.

«Олон хото ба эргэниие» дайлажа абаад, эсэгэдээ хуби хүртөөбэгүй гэжэ хүбүүдтээ уурлаагүй гэжэ ойлгохоор. Харин эдэ хотонуудые, зониень хоорондоо хубааха ажал үүсхэһэнэйнь түлөө, хүбүүдэйнь үйлэдэһэн үйлэ хадаа Туркестанда ябуулжа эхилһэн ниитэ политикаданьшье, мүн хүршэ оршодог Цзинь, Си-Ся гүрэнүүдтэ хамаатай политикын стратегическэ ябуулгадашье огто зохилдохогүй байһан хадань Чингис хаан ехээр уурлаа ёһотой.

Хэнэйшье мэдэһээр, тэдээнтэй хэһэн дайн байлдаанда илаһанайнгаа һүүлээр Ази түбиин дэбисхэр дээрэһээ эдэ гүрэн түрэнүүдые хюһажа хаяха зорилго гү, али городуудыень, зониень хүбүүдэйнгээ, сэрэгэй дарганарай хоорондо хубаарилха һэдэлгэ өөрынгөөшье, монголшуудайшье урда табяагүй һэн шуу. Имагтал илалта түйлаһаараа, ерээдүйн сагта эб хамта байхын тула түрэл садан болоһон тухай хэлсээ баталалгаар сэдьхэлээ амаруулдаг байгаа.

Гэхэ зуура Туркестанай дайнай һүүлээр тиимэ шугам сахиха аргагүй болоһон байгаа. Юуб гэхэдэ, Хорезм-шах гүрэн үгы болошоһон байгаа бшуу. Ууган хоёр хүбүүдтээ 4000—4000 сэрэгүүдые таһалжа үгөөд, энэ дайдада эзэн болгожо, Чингис орхиһон гээшэ. Сэрэгэй дарганарһаа гадна Туркестанда гол зонхилогшо, зүбшэл үгэгшэ болгожо, мусульман шажанта Хоромши Масхудые орхилсоһон юм.

Чингис хаанай хэлэһэн үгые ба ябадалые өөрынь үеынхидэй буруугаар ойлгоһые харуулһан хоёрдохи жэшээ ямар бэ? Монгол хаанай үри саданартаа захяа заабари болгон хэлэһэн иимэ үгэнүүд «Алтан тобшо» соо харуулагдадаг:

«Богд Чингис хаан тэнгэрийг бишрэн зарлиг болоруун: «Өөрийн төр, эдэний дээжид надаас бус дээр хүчтнйг эс болгов чи, миний дээр малгай минь бүй за» хэмээн малгайгаа тайлан авч хоймор табьж мөргөв. Тэр едор дарс ихэд халууцтал зооголсон ажгуу.

Чингис хаан хөвгүүддээ иргэн егч төрийн оньсон товчилж соён зарлиг болсонь иим булгээ»] «Алтан товч», Улаан-Баатар, 1957 118—119-дахи нюур).

Чингис хаанай һургаалые үри саданартань дамжуулһан автор гүн удхыень ойлгонгүй, өөрһөө иимэ тодорхойлолго нэмэһэн байна: «Тэрэ үдэр архи ехээр халуудатараа ууһан байгаа». Үнэн дээрээ миин малгай тухай бэшэ, харин гүрэнэй хан түрын дээдэ һүлдэ болохо титим тухай хэлэгдэһэн байгаа ха юм. Засаг түрын иимэ дээдэ һүлдэ дэлхэйн олон арадуудта байһан гээшэ.

Россида «Мономахай малгай» мэдээжэ. Монгол орондо хаанай засагай иимэ һүлдэ — гоё һайхан булган малгай байһан юм. Хэнэйшье мэдэһээр, тэрэ үе сагта (манайшье үдэрнүүдтэ!) гал хара булганай арһан үндэрөөр сэгнэгдэдэг һэн бэзэ. Үгэһөө улам хэлэбэл, «Нюуса тобшо» соо Монголой хан түрын үг залгаха тухай хэлэгдэһэн 255-дахи параграфта Цагадай үгээ иигэжэ дүүргэдэг:

Үгэдэй үршөөлтэй тула
Үргэмжэлхэдэ болоно.
Хаан эсэгын дэргэдэ
Хамта ойро байлгажа,
Бараата ехэ малгайе
Барюулан мэдүүлжэ
болоно».

(«Монголын нууц товчоо» Улаан-Баатар, 1990 он, 227-дохи нюур. Буряадшалан үгтэбэ).

Энэ юу гэршэлнэб гэхэдэ, дээрэ дурсагдааша Чингис хаанай хүбүүдтээ хэлэһэн һургаал соо имагтал арадые, үндэһэ яһатаниие нэгэдхэһэн гүрэнэй һүр һүлдын, засаг түрын удха шанар тухай хэлэгдээ гээшэ.

Дээдэ зэргын сэсэн ухаан, холые хараха бэлиг, сэрэг хүтэлбэрилхэ талаар хэмжээлэшэгүй ехэ шадабари, эмхидхэгшын үндэр хэмжээнэй оюун бодол — эдэ бүгэдэ хадаа ниитэ нэгэ Монгол гүрэниие тогтоон байгуулһан Чингис хаание дундада зуун жэлэй эртын үеын политическэ ба сэрэгэй томохон ажал ябуулагшадай нэгэн болгожо дэбжүүлээ.

Академик Б. Я. Владимирцов тон лэ зүб хэлэһэн байдаг:

«Хитад руу дайгаар ошохо үедөө айхабтар хэрзэгы шэрүүнээр аашалһан, олзо болоһон хэдэн мянгаад хүниие сониһон, наншаһан, бүхэли хотонуудай, үнгэрхэдөө, аймаг эргэнүүдэй зониие алаһан, хюдаһан ушарые Чингис хаанда ходо няадаг юм. Зүгөөр Чингисэй ба монголшуудайнь зэбүүн хэрзэгы байһан тухай хөөрөөнүүд түүхын талаар оройдоо зүб бэшэ гэжэ анхарал ехэтэйгээр, наринаар шэнжэлһэн эрдэмтэд ойлгоһон гээшэ. Чингис хаанай шуһаша байһые тодорхойлһон хөөрөөнүүдэй буруу байһые ондоо баримтануудһаа гадна имагтал иимэ ушар гэршэлжэ шадаха: кидань, хитад мэтын зон, юрын сэрэгшэд, генералнууд, түшэмэлнүүд дайлан абагша монгол хаанай тала руу олоороо орожо, тэрэнэй хаан түрэдэ байрлажа, алба хааха ажалтай болодог байһан байна. Дайсан байһан гүрэнэй зондо иимээр хандадаг ушар хадаа үни удаан эсэргүүсэлтэ хэһэн гү, али монгол сэрэгшэдтэ харата муухай ябуулга гаргаһан ямар нэгэ городой зониие алаха тухай зарлиг буулгахадань, Чингистэ һаад хэдэггүй һааб даа. Энэнь дайнай хуули ёһонһоо уламжалжа, тиимэ хэрэг хэхэ баатай болгодог байгаа, зүгөөр хэрэггүй сагта хэрзэгы ааша гарган шуһа адхаруулжа огто байдаггүй һэн» (Б. Я. Владимирцов. «Чингисхан». Петербург-Москва-Берлин. 1922, 111-дэхи нюур).

Чингис хаанай гадаадын-политическэ ябуулгануудай хараа бодолнуудые баримталан хаража үзэхэдэ, академик Б. Я. Владимирцовай хэһэн тобшололые баталжа үгэнэл даа.

Үшөө нэгэ баримта дурдахада болоно. Тэрэ хадаа монгол хаан горчитан казай гэхэ гү, али мусульман мүргэлэй ажал ябуулагша Вахид-ад-дин Бушенджи хоёрой хоорондо болоһон хөөрэлдөөн. Энэ хөөрэлдөөн тухай Вахид-ад-дин Бушенджи перс хэлэтэ түүхэшэн Табакат-и Джуздани гэгшэдэ хэлэһэн байгаа. Тэрэнь энэ хөөрэлдөөе өөрынгөө ном соо оруулһан түүхэтэй. Рашид-ад-динай «Түүхын бэшэгэй суглуулбариин» совет хэблэлээр гарахада, И. П. Петрашевскиин бэшэһэн оролто статья сооһоо абажа, тэрэ хөөрэлдөөень эндэ харуулбабди.

Ушарынь хадаа иимэ. Чингис хаанай Туркестанда дай хэжэ байхада, Бушенджи түшэмэлнүүдэй тоодо ородог байгаа. Эрдэмтэ, номшо, алишье һалбарида юумэ мэдэхэ хүнүүдые хаан өөртөө дүтэ байлгадаг зантай байгаа гэжэ түүхэдэ мэдээжэ бшуу

Үнгэрһэн байлдаанда дайсадай олон зоноо гээһэн тухай нэгэ хөөрэлдөөнэй үедэ байлсаһан Вахид-ад-дин Бушенджи һанамжаяа иигэжэ хэлэхэеэ зүрхэлбэ:

«— Хаанай хайраа үршөөгөө һаа, би нэгэ үгэ хэлэһүү!

— Хэлэ!—гэбэ Чингис хаан.

— Хаан албатантаяа бүхы зониие хюдажархёо гээшэ һаа, алдар солонь хэнэй дунда оршохо болоноб!

Чингис хаан шад улаан болоод, годлинуудтай һаадагаа газарта алдажархиба, зүгөөр бэеэ барин, иигэжэ хэлэбэ:

— Би шамайе ухаатай, алад бододог хүн гэжэ һанадаг байгаалби, хэлэһэн үгыеш шагнахадаа, ёһоор ухаан тархи соош үгы гэжэ ойлгобоб. Дэлхэй дээрэ хан түрэ баригшад олон юм. Мухаммед Хорезм-шахай сэрэгэй моридой туруунай гэшхэһэн лэ газарта би алуур, һандаргаа хиигээб. Ондоо хаашуулай орон нютагуудта оршодог бусад арадууд минии нэрые алдаршуулан, домогуудые зохёохо!»

Чингис хаанай хэлэһэн үгэнүүд юу гэршэлнэб? **Нэгэдэхеэр,** Хорезм-шах Мухаммедые эсэргүүсэһэн дайн үг зорилгоороо юрэнхыдөө зүб гэжэ тэрэ ойлгоһон байна. **Хоёрдохёор,** Чингис хаанай сэрэгүүдэй мантан ехэ энэ гүрэндэ добтолжо унагааһанай удаа перс ба түүрэг хэлэтэнэй национальна шэнэ гүрэнүүд тэрэ газар дээрэ бии болоо. **Гурбадахяар** «минии нэрые алдаршуулан, домогуудые зохёохо!» гэһэн хаанай үгэнүүд үндэһэгүй бэшэ байһан болоно. Энээниие юун гэршэлнэб гэхэдэ, перс хэлэтэ, үргэн ехэ эрдэм мэдэсэтэй Рашид-ад-динай «Түүхын бэшэгэй суглуулбари» бүхы дэлхэйдэ мэдээжэ болонхой бшуу. Тиигээдшье дунда Азиин, Кавказай арадууд хүбүүдтээ Чингис гү, али Тенгиз гэжэ нэрэнүүдые үгэдэг бэшэ аал?

Г-Н. ЗАЯТУЕВ,
түүхын эрдэмэй кандидат.

Б-Б. НАМСАРАИН

…ЭНЭ ШҮЛЭГҮҮДҺЭЭ

…АЙМНАЙ

…

Үлэнэй гүйдэлээр
намнуулһан
Үнин тооһон бурьяба.
Урилдаанай моридтол
табарһан
Уһан дуһал шэжэгэнэбэ.
Түргэн аадар шааяи,
Хүнэгөөр адхан уһалба.
Уруу газар урилдан,
Олон горхон харьялба.
Сээл сэлхэг таляалан,
Хотогор газар нуурлаба.
Түргэн аадар үнгэржэ,
Тунгалан агаар түнаба.
Үнгын һолонго татажа,
Үзэсхэлэн бүхөөг хүбөөлбэ.
Үхибүүд хүхилдэн гүйлдэжэ,
Тапяанда оймон сэнгэбэ.

ТАРБАГАН

Тарин үргэн талада,
Нэрэгүй нэгэ хүндыдэ
Т…бан тарбаган байнабди.
…Эдэгсөө ногоон соо,
…бһэ ногооной шэмэтэйдэ,
…ри мүндэлэеэ үдхэжэ,
…рэжэһэйбди гэжэ
һананабди.
Байгаалиин шэмэг боложо
Байһайбди гэжэ хүсэнэбди.
Мяха арһандамнай
жүрөөдэгшэд
Бии гэжэ дуулагшабди.
Байра нүхэнһөө холодонгүй,
Һэрижэтэй байгшабди,
Байгаали хамгаалха хуулида
Браконьерые бариха
тушаалтадта
Баһал ехээр найданабди.

ТООДОГ

Талын тоодог — тураг,
Тарнин тала — нютаг.
Далан дэлгэн зэһэнэ,
Далияа хумин алхална.
Талын үужамда бэлшэнэ,
Нютагай элдиндэ үдэнэ.
Тариин тала — элдин,
Тоодог үдөөд олон.
Манай эндэ зуһадаг,
Монголой талада
үбэлжэдэг.
Тоодог олоороо һүрэглэнэ,
Холын аянда түхеэрнэ.

ХАРБУУЛ

Тариин тала халюурна,
Харбуул хилгана долгино.
Хараһандаа аһалдаха,
Дайралдаһандаа зоолдохо,
Харбуул зүүн һабагшатай,
«Оёдолой зүүн» бэлдээтэй.
Хахархайгаа хадхаха һаа,
Хангирһанаа үдэхэ һаа,
Хабатай бэлэн бэшэ гү,
Хэнһээшье эрилтэгүй гээшэ
гү!

ТАЛЫН ХАРГЫ

Талын харгы дахаа һаа,
Түхэреэлдээд ерэхээр ха.
Хараһан харгыгаа дахаа
һаа,
Хаанашье хүрэтэр ошохоор
ха.

Харгы мэдэхэгүй һаа,
Төөрижэ зоболтогүй ха.
Газаршалха хүнгүй һаа,
Ябаһанай хэрэггүй ха.

МОСКОВСКО ОБЛАСТЬ. «Аврокон» гэжэ Голицынско автобусно заводто «Мерседес-Бенц» маркын 2 автобус бүтээгдэбэ. Байгша оной ноябрин 15-да немецкэ фирмэтэй баталһан хэлсээнэй ашаар болоо. Тус завод дүүрэн хүсэндөө оруулагдахадаа, жэлэй туршада гурбан классай 2500 автобус бүтээн гаргадаг болохо.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: уласхоорондын классай «Мерседес-Бенц» маркын автобус харуулагдана.

ТАСС-ай фотохронико.

…Э УРДЫН ХИТАД …ЗИИН ДЭЭЖЭҺЭЭ

…ГОГ ЗОНОЙ ДУУНУУДҺАА

…

Фань Юнь (451—533 онууд)
Цыден ГАЛСАНОВ буряадшалба.

ХИЛЫН СААНАҺАА

ТАСС · АПН

Москвада боложо байһан СССР-эй арадай депутадуудай IV съездэ гадаадын оронуудай олониитэдэ мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүд ехэ анхаралаа хандуулна. Мэдээсэлэй агентствэнүүд, хэблэл, радио болон телевидени СССР-эй Президент М. С. Горбачевой элидхэлые үргэнөөр тайлбарилна.

ЛОНДОН. Олон һарануудта түрүүшынхеэ Президент Горбачев ехэ шанга элидхэл хэбэ гэжэ Ай-ти-эн телекомпаниин дамжуулга соо заагдана. Дура зоргоороо болоко байһан харата хүсэнүүдһээ Советскэ Союзые хамгаалхын тула эрид шууд хэмжээнүүдые абахые тэрэ уряалаа. Совет хүтэлбэрилэгшэд алдуу эндүүнүүдые хэһэн, экономическа политика бэелүүлхэдээ, һайса бодожо үзэгдөөгүй, яаралтай шиидхэбэринүүдые абаһан байгаа гэжэ Президент мэдэрбэ. Шэнэ федерациин гэшүүн байха асуудал шиидхэхын тула Совет республика бүхэндэ референдум үнгэргэхые Совет гүрэнэй толгойлогшо дурадхаба. Һая болотор тэрэниие шүүмжэлдэг байһан хүнүүдэй зүгһөө съезд дээрэ Президент дэмжэгдээ. Зарим депутадууд дураа гутажа байһанаа мэдүүлнэ. Гэбэшье Президентын тушаалда Горбачевһоо ондоо хүн байжа шадахагүй, тиимэһээ тэрээндэ үргэн этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые олгохо хэрэгтэй гэжэ ойлгоно. Советскэ Союзай ерээдүй ба Союзай шэнэ Хэлсээн тухай нүгөө гол асуудалые дурдахадаа, һэжэг түрэһэн һанамжануудай хэлэгдээшье һаань, совет парламентда «шэнэ бодото байдалые ойлгоно» гэжэ телекомпаниин тайлбарилагша онсолон зааба. Ороной экономикодо шиидхэгдээгүй асуудалнуудай улам олон боложо байха үедэ съезд баруунай ба зүүнэй үзэл баримталдаг депутадуудые нэгэдүүлээ, гэнэ.

Депутат С. Станкевичтэй хэгдэһэн богони интервью Ай-ти-эн программаар харуулагдаа һэн. Мүнөөнэй съездын һүүлээр СССР-эй Президентын хараа шугам ямар байхаб гэһэн асуудалаар һанамжаяа хэлэхыень тэрэниие гуйхадань, Горбачевой хараа шугам бүри бэхижэхэ гэжэ бодоноб гээд депутат хэлээ.

ВАШИНГТОН. Ороной һандаран һалаха ябадалые зогсоохын тула шэнэ ехэ этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые олгохыень Президент парламентда эрилтэ табиба гээд Си-би-эс телекомпаниин тайлбарилагша зааба. Олонхи депутадууд Горбачевто хэрэгтэй этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые үгэхөөр бэлэн гээшэ ха. «Совет Президент хуули ба гурим журам хэлбэрншэгүйгөөр сахихые уряалаа, федеративна үндэһэ һуури дээрэ бүрин эрхэтэ гүрэнүүдэй союз байгуулха гү, али үгы гү гэһэн асуудал шиидхэхын тула референдум үнгэргэхые дурадхаа» гэжэ Москваһаа эльгээһэн мэдээсэл соо «Вашингтон пост» бэшэнэ.

ПАРИЖ. Совет гүрэнэй оршон байһан түүхэдэ түрүүшынхиеэ шэнэ Союз байгуулха тухай асуудалаар бүгэдэ ниитын дуугаа үгэлгэ үнгэргэхые СССР-эй Президент дурадхаба, гэжэ «Антенн-2» телепрограммын шэнжэлэгшэ тэмдэглэбэ. «Мүнөөнэй эрхэ байдалда засагай нютагай зургаануудай хүтэлбэрилхэ аргатай байхын тула зохихо эрхэ нүхэсэлнүүдые байгуулха шухала гэжэ ороной хүтэлбэрилэгшэ ойлгуулаа»,— гэжэ тэрэ бэшэнэ.

СССР-тэ экономическа байдалай муудаашье һаань, арадай депутадуудай съезд дээрэ СССР-эй Президент дэмжэгдэнэ гэжэ «Монд» газетэ тоолоно.

БОНН. Орёо хүшэр байдалда ороһон ороной хуби заяанда энэ съезд ехэ удха шанартай байха ёһотой гэжэ АРД телепрограммын корреспондент дамжуулна. СССР-ые союзна гүрэн зандань үлөөхэ, экономическа болон политическэ реформонуудые үргэлжэлүүлхэ асуудалнууд шиидхэгдэхэ байна. Съезд дээрэ хуушанай үзэл хүтэлбэри болгодог депутадуудай болон реформонуудые дэмжэгшэдэй хоорондо шанга тэмсэл болохол бэзэ, иимэ эрхэ байдалда Президент дахин таару зохид шиидхэбэри олохо ёһотой гээд дамжуулгада хэлэгдэнэ.

Монгол туургатанай баатарлиг үльгэрнүүд

ШЭЛЭН ГАЛЗУУ БААТАР

(Барга-буряадай туули)

Барга-буряадуудай дунда хэлсэгдэдэг юһэн бүлэгтэй энэ үльгэр Үбэр-Монголой арадай хэблэлэй хүреэдэ 1938 ондо монгол бэшэгээр хэблэгдэн гараһан «Монгол үндэһэтэнэй баатарлиг туулисай һунгамал» гэжэ номдо ороһон байна. Тэрэ номһоо буряадшалан буулгабабди. «Эмхидхэн найруулагшын үгэ» номой эхиндэ үгтэнхэй. Тэрээнһээ зарим нэгыень уншагшадай анхаралда түрүүн дурадхая:

«Тэнгэри агуулын (Тянь-Шань.—**Орш.**) хормойһоо Хүлэн-Буйрэй тала хүрэтэр үргэн уужам тала нютагуудта һуурижаһан монголшуудай дунда эртэ сагһаа абаад, мүнөө болотор алдарта туули (үльгэр.—**Орш.**) Жангарһаа, Гэсэрһээ гадна маша олон туулинууд уламжалагдан дэлгэрһээр байба. Жангар, Гэсэрые тусхайлан, удаа дараагаар хэблэжэ байдаг ушараар, бидэ тус эмхидхэлдээ Жангар, Гэсэр үльгэрнүүдһээ һунгажа оруулхагүйбди. Бүрин **бусад** бүридхэлые үндэһэлбэл, дээрэхи хоёр алдарта туулиһаа гадна манай уласта тусхай ном болон хэблэгдэһэн ба һонин (газетэ.—**Орш.**), сэтгүүл (журнал — **Орш.**) дээрэ ниитэлэгдэһэн туули жара гаран болонхой. Иимэ олон туулинуудта «Шэлэлтэ» гэжэ нилээд түлөөлхы шанартай эмхидхэл гаргахаар бидэ оролдоһон байнабди. Энэ ганса дэбтэрһээ бүридэһэн эмхидхэлтэй адли ондоо хэрэгшэтэй, эрдэмтэ мэргэдэй болон уншагшадай хүсэл шаардалгые (эрилтые.—**Орш.**) хангахань хүшэрдэлтэй ябадал бэлэй. Энэ бол бидэнэй һунган найруулха ажал дунда тудаһан хамаг **түрүүшын асуудал** болоно.

Энээниие шиидхэбэрилхын түлөө, нэгэ үгөөр хэлэбэл, олон талын хүнүүдэй хэрэгшээхые хангахын түлөө удаадахи зүйлнүүдые анхарһан байнабди. Эгээл түрүүн туулиин орон нютагай шэнжэ шанарые гаргахын тула Шэнжэеэн, Хүхэ-Нуур, Ордос, Хорчин, Барга, Буряад гэжэ хубаагаад, тус тусһаа зохихо дугаарай туулиие һунгабабди. Удаань туулиин үйлэ ябадалай онсолог болон гоё дүрсэлэлэй онсолигые шухалашалхадаа, дан ганса орог ба дайе үгүүлһэн, орог ба дайе хамтаруулан үгүүлһэн, хэдэн удаагай дайе үгүүлһэн зэргэһээ тус бүри зохихо дугаарай туулиие һунган абаабди...

Монгол арадай аман зохёол сооһоо дотоодо ба гадаадын шудалагшадай анхаралые хамагһаа үлүү татаһаниинь хадаа туули бэлэй. Эрдэмтэдэй шудалал шэнжэлгээн үдэр ерэхэ бүри гүнзэгыржэ, таһаралтагүй шэнэ-шэнэ амжалтануудыень монгол туулиин тус бэеынхи мадагтай асуудалнуудые шиидхэбэрилхэдэ, туһа үзүүлхэтэй хамга бүхыдэнь туулиин онол шудалалай асуудалые тодорхойлходошье зохихо хуби нэмэри үзүүлһээр байна. Гэн гэтэр, эдэ онолнуудые үндэһэлхэ бутатай нэгэ зохёол хадаа туули мүн. Тээд али бүхы асуудалнуудые шиидхэбэрилхэнь тиимэ лэ хилбар түхэл асуудал бэшэл даа.

...Монгол туулинууд бүхэн тусхай аман аялга дээрэ зохёогдожо, тусхай аман аялгаар яригдажа байдаг. Тэмдэглэхэдээшье, тэрэ аман аялгые үндэһэлжэ тэмдэглэһэн байна. Туулида нютагай аялгын үгэнүүдэй арьбан байхань барагдашагүй. Ажахын, удха соёлой харилсаатай хүршэ зэргэлээ һуудаг үндэһэнһөө шэнгээн абаһан хариин гарбалтанай үгэнүүдшье олон бии. Жэшээлбэл, Шэнжэеэн туулида уйгар, киргиз үгэнүүдэй ороһон байхада, Хүхэ-Нуурай туулида түбэд үгэнүүд ороһон байдаг. Ордос туулида Хитадай шин си аялгаһаа абтаһан үгэнүүдэй абтаһан байхада, хорчин туулида Хитадай зүүн-хойто оронoй аялгаһаа абтаһан зүйлшье бии. Тэдэ хариин гарбалтай үгэнүүдые, мүн нютагай аялгын үгэнүүдые тайлбарилха ябадал манда тохёолдоһон **гурбадахи асуудал** болоно.

Тиигэд ямар үгые тайлбарилаад, ямарыень тайлбарилангүй орхиходоо, мүнөөнэй ниитэдэ хэрэглэгдэжэ байгаа толинууд соо үгы үгые гү, али байһаншье һалбарида удхатай үгэнүүдые һунгажа, зохёол бүриин арада тобшоор тайлбарилбабди. Үг хэблэлэй тушаа буруу үгэ үзэгтэ тайлбари хэзгүй, харин доронь хаалта хиижэ, зүб бэшэлгые үгэһэн байна.

Монгол туулида **мотивай тобьёг** хиихэ ябадал манда хамаг анханай туршалтын шанартай ажал болохо юм. Иимэһээ мотивай хубаарилалгада оруулхадаа, буруу ташаатай зүйл гараһан байжа магадгүй.

Зарим үгэнүүдые тайлбарилхадаа, нютаг нютагай хүнүүдһээ эрин сурбалжалга шадахын хирээр гээлтэгүй тайлбарилая гэжэ зориһон болобошье ,тэрэ бүхэниие тайлбарилжа шадаагүйбди.

Хамагай эсэстэ ном бэшэгымнай жиилэн үгэжэ туһалһан, үгэ, үгүүлбэри тайлбарилхада дэмжэһэн нүхэдтэ шэн сэдьхэлтэй талархалаа дэбшүүлэе.

Эмхидхэн найруулагша.
1986 оной 9-дэхи һара
Хүхэ-Хото».

Энэ номой дотор хабтаһанай нюур дээрэ иигэжэ барлаатай гэбэл: **«Голлон найруулагша: Б. Бүрибэхи; тада голлон найруулагша: Буянхэшэг. Найруулха ажалда оролсогшод: Түгэсбаяр, Уранчэмэг, Саран, Буян-Үлзы».**

Энэ үгтэһэн үльгэрэй гаршаг доро иигэжэ бэшээтэй: **«Т. Үргэн тэмдэглэн эмхидхэбэ. «Монгол үндэһэтэнэй удха зохёолой материалай эмхидхэл». Үбэр-Монголой хэлэ шудалха газарһаа найруулба».**

I

Һаранай һая мандахада,
Набшын һая дэлгэрхэдэ,
Һарын һая гиихэдэ,
Һамганай һая дэлгэрхэдэ,
Огторгойн ододой
Хомор байха үедэ,
Оршолоной амитадай
Үсөөн байха үедэ
Һүн ехэ далайн
Шалбааг тэды байхада,
Һүмбэр үндэр уулын
Добо тэды байхада,
Шэлдэг һайн эрэ
Шэлэн галзуу баатар
байгаа гэнэ.
Шэлэн галзуу баатар
Бормой Янсун дангинатай,
Боди-Галуу хүүхэнтэйгээ
Һаруул ордондоо һуужа,
Һайхан дүрэдэг гэнэ.
Ордонойхи һайхани
хэлэбэл,
Оршолондо үгы гэнэ.
Хотонойхи һайхани хэлэбэл,
Хорбоодо үгы гэнэ.
Шэл хото
Шэрүүн байшантай,
Уужам хото
Оюун байшантай,
Сагаан гэр
Шандаган хүшэгэтэй
Шандамани хээ,
Сардамал гүжэртэй гэжэ.
Үүдэн бүри үзэмжэтэй,
Үнэхөөр һайхан ячатай
Хаалга бүри хашантай,
Хамаг һайхан хээтэй гэнэ.
Урда талынь үүдэндэ
Ухаа луу[1] һиилэжэ,
Ухаа луугай һүүлдэнь
Ушарал бүхэни бүридхэнхэй.
Баруун зүгэйнь хаалгада
Барас гарууди һиилэжэ,
Барас гаруудиинь сээжэдэ
Бадмын тарниие
бисалганхай.
Хойто талынь үүдэндэ
Хонгор гарууди һиилэжэ,
Хонгор гаруудиин һүүлдэнь
Хожомой тарниие
бүтээнхэй.
Зүүн захынь хаалгада
Зүрүү гарууди һиилэжэ,
Зүрүү гаруудиин һүүлдэнь
Зүрхэнэй тарни бисалганхай.
Үзэмжэ бүридэһэн энэ хото
Үзэһэн хүмүүнэй зүрхые
татажа,
Үзэһэн хүмүүнэй һүнэһые
татажа,
Хамаг олоной дурые
татажа,
Хаан хүмүүнэй горие
татажа,
Һуубал, бусамар үгы,
Һаатабал, хүдэлмэри үгы,
Ерэбэл, ябамар үгы,
Иимэ һайхан хото юмшэгы.
Үзэмжэ түгэсэһэн хотын
үмнэ
Үргэн уужам талатай гэнэ.
Үргэн уужам таладань
Үндэр һайхан хадатай гэнэ.
Ендэршэг үетэй гэнэ,
Ерэн дугы үндэр гэнэ.
Сэргэшэг дэншээ гэнэ,
Шүрэдэл гоё гэнэ.
Сүрлэн энэ хадые
Сүмбэр гэжэ нэрлээ гэнэ.
Һүр хүсэтэ баатар
Сүмбэр дээрээ зугаагадаг
гэнэ.
Набша сэсэгэй
болбосорһон
Намарай нэгэ үдэр
Нашан баатар Шэлэн
Сүмбэр хада дээрээ гаража,
Һүбээгээ даран һуугаад,
Һүрхэй һонин тамхилба.
Ган бүреэ гааһандаа
Галзуу шара тахяа нэрэжэ,
Хонин сагаан сахюур
хабиржа.
Хоолой мэдэн татаба.
Тамхинайнь утаан
Тала, шэлые бүрхөөжэ,
Аманайхи утааниинь
Арбан шэлые бүрхөөжэ,
Адуу малайнь хүнүүд
Ара үбэртэнь төөрибэ.
Хоолойнхи утааниинь
Хорин шэлые бүрхөөжэ,
Хони малайнь хүнүүдые
Хойно, үмнэнь төөрюулбэ.
Энтэй агуулын мангас
Эмээлээ тэбэреэд тудааба.
Эхэнэр, хүүхэдээ орхёод,
Эмхи замбаргаагаа алдаба.
Тэнды агуулын амитад
Тэргээ хүллөөд тудааба.
Тэнхээ муутай нэгэниинь
Тээгэлжэ тороод үй-сай.
Галзуу Шэлэн баатарай
Гэаһаа һорожо байтар,
Газар хүдэлхэшэг,
Гарынь шэшэрхэшэг болобо
гэнэ.
«Гай болохонь энэ гү!
Галба ерэхэнь энэ гү!
Түйд болохонь энэ гү!
Түймэр гарахань энэ гү!»—
Түйлай хашан болоһондо
Тэрэ иигэжэ бодобо гэнэ.
Утаан мананай дундуур
Огторгойн тэнгэри дээрэһээ
Улгаан халзан бэшэг
Урихан шабараар бууба
гэнэ.
Улаан халзан бэшэг дээрэ
Ухаалан хэлэһэн үгэнь:
«Хан далай хара шолмос,
Халтар үүлэтэ хамгуур
мангас
Бормой Янсун
дангинааршни
Бообо хиижэ эдихээр байна.
Боди-Галуу хүүхэнээршни
Бууза хэжэ эдихээр байна.
Ута һаарал мориие шни
Унажа эдлээд ябана гэжэ,
Унаган шара агтыешни
Ургалжа баряад холгооно
гэжэ,—
Бэлгэ субчияа[2] мэдэгдэжэ,
Бэшэг дээрэ үгэлэнхэй.
Галзуу баатар үүрлажа,
Газар сүмэртэр дэбһээд,
Улаан халзан бэшэгые
Уража абаад үбэртэлөөд,
Гэр зүгөө түргэн бусаба.
Гэртээ орожо үзэхэдэнь,
Гэргэн, хүүхэнь алга
болонхой.
Бормой Янсун дангиыень,
Боди-Галуу үхиень
Бултыень абаад ябаһан
байба.
Адга хүсэтэ Шэлэнэй
Уур хилэн бадаржа,
Уушха зүрхэниинь сагажа,
Зүһэ шарайнь барайжа,
Зүрхэ эльгэниинь субуйжа[3],
Алда шара илтээ
(зэбсэгээ) абажа,
Арьяа-Баалын сээжэдэ
тулгажа:
«Шэлэс муудаа тахиһан
шуу,
Шара тоһоо бариһан шуу,
Голиг муудаа тахиһан шуу,
Голир тоһоо бариһан шуу—
Үхэл хобол ушаржа байтар,
Үршөөхэгүйшни юун бэ!
Аюул зоболонгой ушархада,
Абаржа туһалхагүйшни
юун бэ!— гэжэ
Гэдэһыень хадхахаа
забдатарнь,
Гэнтэ бурхан үгэлбэ:
«Баатар-гуай, баатар-
гуаймни!
Бахан байгаарай, бахан
байгаарай!
Мандаха наранай наагуур
Манан яажа таһарха бэ!
Мяха шуһаар бүрилдэһэн
Муу яажа таһарха бэ!
Ургаха наранай наагуур
Унаар хэрхэн таһарха бэ!
Урдын табилан байһан
Зоболон яагаад таһарха бэ!
Абын үедөө байгуулһан
Алтан жуудаа мүргэжэ,
Эжын үедөө тахиһан
Эрдэниин жуудаа даадхажа,
Зула, хүжэ барижа,
Зүйлэй тахилга үргэжэ,
Зурхай дүлгэ татуулан,
Зүг үзүүлжэ ерэгты!»— гэбэ.
Шэлэн галзуу соносоод,
Шүдэ зуун уурлаба:
«Мандаха наранай наагуур
Манан таһаржа болохо юм.
Мяха шуһаар бүрилдэһэн
шүү,
Муу зоболониие арилгаха
юм.
Ургаха наранай наагуур
Унаар таһаржа болохо юм.
Урдын табилан гэжэ
Ушаргүй бү сагша.
Абарга хүсөө гаргахаһаа
бэшэ,
Алтан жууда мүргэхэгүйб.
Эрдэм шадалаа
хэрэглэхэһээ бэшэ,
Эрдэни жууда даадхахагүйб.
Эрэ бэеын шадалаар
Эхэнэр, хүүхэнээ олоно».
— гэжэ
Омог түгэлдэр хэлээд,
Урдаһаань гаража ошолой.

II

Хатан баатар Шэлэн галзуу
Хан далай хара мангаста
занажа,
Хабтагай сээжын хилэн
галаа бадаруулан,
Ханагар дэлхэйгээр
төөрихэдөө,
Далан уулын толгойе
Холбожо нэгэ хэсээд,
Дам хара илтээ
Хүшэжэ нэгэ сойроод,
Табхар шэрээ энгэрээ
Барижа нэгэ алхаад,
Тарбагар шара номоёо
Хүбшэлжэ нэгэ адхаад,
Агта мори унажа
ябахадаа,
Ангайтар татадагаа бодожо,
Эрэ мори хүлэглэжэ
ниисэхэдээ,
Эрьетэр татадагаа һанажа,
Энэ ябасаа шэнжэжэ,
Энэ бэеэ гансаараа һэм
гэжэ,
Элдэб хоёрые бодожо,
Эрьежэ хараад амисхаба.
Һураггүй эрилтэ
Һүни үдэргүй ябаһан
Мэдэхэгүй эрилтэ
Мохоролгүй ябаһан
Баатар Шэлэнэй һуужа
байтар,
Баруун-урда зүгһөө
Бармын тооһон дэгдэжэ,
Жаахан шарга морининь
Загал хүүхэни зуугаад.
Зам тоһон ерэбэ.
Галзуу Шэлэн үзөөд,
Гайхан сошожо абаба.
Шэлэн галзуу үзөөд,
Шэнжэн тодожо үдэбэ.
«Адуу мал олон
болобошье,
Аашыень мэдэхэнь хэды
байха бэ!
Аха дүү арьбанш һаа,
Амараг үритэй адлихахаар
гү!»—
Шэлэн галзуу дотороо
бодоод,
Шарга морёо хүзүүдэжэ,
Солмон хоёр нюдэ
аршажа,
Шоно хоёр шэхыень
барижа,
Шомбон дүрбэн түрүүень
аршажа,
Шолбогорой таһархайе
шэнжэбэ.
Зээр шарга морин
Зууһанаа газарта табяад,
Зугадажа ерэһэн ушараа
Зэргэ зэргээр хэлэбэ:
«Хан далай хара мангас
Хатаниешь хүүхэнтэйшни
абаашаад,
Хара гэр хитэндээ хорижо,
Халуун хоолоо хэхээр
байна.
Агта намаке абагшаад,
Амияа абатарни унаад,
Туулай зууе дайртуулжа,
Түрүү хюмһые тоолуулба.
Ууһан уһаа бодожо,
Унаһан эзэнээ һанажа,
Мангасай гарта ороһонш
һаа,
Минии зориг мохороогүй.
Хулгайн гэртэ ороһонш һаа,
Хоёр сэдьхэл үгэсөөгүйб.
Хан далай хара мангасай
Хайрата үриешни эдихээ
байтар,
Үсхэн хүсөө гаргажа,
Үмхэжэ абаад ерэһэн юм
аа!»— гэбэ.
Баатар Шэлэн соносоод,
Баярлан һайшаажа үнэсөөд,
Бормойн жэрмэһэн байһани
бодожо,
Бишыхан хүүхэнээ
үбэртэлөөд,
Аржагар мангасай газарые
Агтаһаан тодорхой
соносоод,
Бормой дангина хатан,
Боди-Галуу хүүхэнээ
Бушуу түргэн абахаар
Бэрхые тоолон ябаба.

Ц. ДОНДОГОЙ хуушан монгол бэшэгһээ буулгаба.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха).

ЭМХИДХЭГШЭДЭЙ ТАЙЛБАРИ:

1) **Ухаа луу** — хула гү, али хуваа зүһэтэй загаһан байжа магадгүй. Зарим нютаг хэлэндэ хуваа гэжэ хэлэдэг байна.

2) **Бэлгэ субчияа** — бэлгэ сэбчиеэгэй ташаа бэшэлгэ байжа болоо. Сэбчиеэнь сэб абаха гэлэн удхатай, сэб мэдэгдэхын сэб дээрэ «чияа» даабари нэмэжэ үгэсэһэн үгэслэл үгэ байжа магадгүй.

3) **Субуйжа** — шобойжо гэдэг үгын барга дуудалга байжа магадгүй.

Спорт — Спорт — Спорт

ЖЭЛЭЙ ДҮНГҮҮД ЮУ ХАРУУЛНАБ?

(Футболой шэнжэлэл)

Футболоор Буряадай ССР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө 40-дэхи мүрысөөнэй дүүрэһэнһээ хойшо яһала ехэ саг үнгэршэбэ. Тиигээшье һаань, манай республика дотор спортын бүлгэмүүдтэ, промышленна предприятинуудай спортын һургуулида футбол наадаһай клубуудта, хүүгэдэй спортын ямараар хүгжөөгдэжэ байһыень энэ шэнжэлэл соогоо харуулха хүсэлэнтэйб.

— Байгша ондо 12 команда мүрысөөндэ хабаадаһан байгаа. Тэдэнэр бултадаа жэгдэ һайнаар наадаа гэхын аргагүй. Эдэ бүгэдэ манай республика дотор спортын энэ зүйлэй ямараар хүгжөөгдэжэ байһые харуулна. Нёдондо жэлэйхитэй сасуулхада, зариманиинь доошоо ороһон, нүгөөдүүлынь мэргэжэл шадабаряа дээшэлүүлжэ, дээгүүр һууридa гараһан байна,— гэжэ республикын футболой федерациин харюусалгата секретарь А. А. Жирнов хөөрэнэ.

Улаан-Үдын авиационно үйлэдбэриин нэгэдэлэй «Забайкалец» команда ехэ амжалта түйлажа, байгша ондо республикын чемпион болоһон, кубогта хүртэһэн байха юм. Энэ талаар тренер Анатолий Русяев ехэ габьяатай. Ушарынь юуб гэбэл, тэрэ эгээл һайн һорилго бэлэдхэлтэй хүбүүдые зүбөөр шэлэжэ олоод, тааруулан табидаг байна. Бүхы сезон соогоо тус команда гурбан уулзалгада шүүгдээ («Локомотивта»—3:4, «Сменэдэ»—1:2, «Торпедэдэ» 2:3 тоотойгоор), бусад наадануудта илаа. «Забайкалец» 34 очкотой болобо. Тиихэдэ энэ команда 48 бүмбэгэ ондоо командануудай саха руу сохижо оруулһан, 23 бүмбэгэ алдаһан байха юм. Эндэ Доржо Федоров, Николай Ринчинов, Александр Фёдоров, Олег Шомоев болон бусад илангаяа һайнаар наадаа гэжэ тэмдэглэлтэй.

Гусиноозёрскын «Шахтёр» (тренерынь Владимир Чеповской) болон ЛВРЗ-гэй спорт-клуб (тренерынь Юрий Поздоровкин) тус тустаа 33 очко абажа, шангай һууринуудые эзэлбэ. Сохижо оруулһан, алдаһан бүмбэгынгөө тоогоор (66—37), «Шахтёр» хоёрдохи һууридa гараа. Тус команда дүрбэн уулзалгада шүүгдэһэн, бэшэндэнь илаһан байна. Тренерээр хүдэлдэг Владимир Чеповской, командын капитан Алексей Баранов гэгшэд илангаяа һайнаар наадажа, энэ амжалтада ехэ хубитаяа оруулба. Урдандаа оло дахин республикын чемпион болоһон ЛВРЗ-гэй спортын клуб мүн лэ дүрбэн уулзалгада («Забайкалецта» —0:1, 0:2 тоотойгоор шүүгдээ, бэшэндэнь илажа гараа. Прибор бүтээлгын нэгэдэлэй «Торпедо» команда эрхим зургаанай тоодо оробо.

Хэдэн наадандa хабаадаагүй байһанайнгаа түлөө Северобайкальскын «Сибиряк» команда мүрысөөнһөө гаргагдашоо. Районой спортивна комитедэй, «Нижнеангарсктрансстрой» трестын хүтэлбэрилэгшэд энэ талаар зэмэтэй. Урдандаа хойто-байгалайхид шангай һууридa гарадаг, үгышье гэбэл, эрхим зургаанай тоодо ородог байһан юм.

«А» класста наададаг манай «Сэлэнгэ» командын эдир халааниие һурган бэлдэдэг хүүгэдэй спортын 6-дахи һургуулиин «Смена» команда яһала һайнаар наадажа, наймадахи һуури эзэлбэ. Тренер Сергей Шалышкин бэлигтэй бэрхэ хүбүүдые зүбөөр шэлэжэ олоод, һурган хүмүүжүүлхэ талаар эдэбхитэйгээр хүдэлнэ гэжэ хэлэлтэй.

«Электромашина», хүүргын түмэр хэрэгсэлнүүдэй заводуудай, Хориин районой «Мелиоратор» команданууд хангалтагүй муугаар наадажа, һүүлшын һууринуудта гараба.

Сэхыень хэлэхэдэ, юрэнхы дээрээ Буряад орон дотор футбол наадан үшөөл хангалтагүй һулаар хүгжөөгдэнэ гэжэ жэлэй дүнгүүд харуулба. Манай республикын гол командын —«Сэлэнгын» — «А» классай командануудай дунда эзэлһэн һуури энээниие батаар гэршэлнэ бшуу. Клубай командануудһаа, хүүгэдэй спортын һургуулиһаа бэлигтэй бэрхэ залуу футболистнуудые абаагүй һаа, ямар амжалта түйлаха һэм даа?! Республикын футболой федерациин һаяхан болоһон заседани дээрэ спортын энэ зүйлые хүгжөөхэ талаар үргэн ехэ хөөрэлдөөн дэлгэгдээ. Спортын комитедүүдэй, бүлгэмүүдэй, клубуудай хүтэлбэрилэгшэд дээрэ дурсагдаһан асуудалда харюу абахые оролдобо.

Б.-М. ЖИГЖИТОВ.

ТОБШОХОНООР...

КОНЬКИ. «Ангара» клубай шанда хүртэхын түлөө спортын энэ зүйлөөр мүрысөөн һаяхан Ангарск хотодо болобо. Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй хэдэн хотын командануудай 80 гаран конькишад елүүр дээрэ гараһан байгаа. Улаан-Үдын түмэр замай техникум дүүргэһэн спортын мастерта кандидат Андрей Дзюбенко энэ мүрысөөндэ хабаадахадаа, залуушуулай дундаһаа хоёрдохи һуури эзэлбэ. Тэрэ 500 метрэй зайе 41,6 секунда соо гаталһан, 3000 метрэй зайда 4 минута 35 секунда саг харуулһан байгаа.

ШАЙБАТАЙ ХОККЕЙ. Республикын түрүү һуури эзэлхын түлөө 29-дэхи мүрысөөн эхилбэ. 12 команда хабаадана. Түрүүшын наадандa мяханай комбинадай «Пищевик» Онохойн «Восходые» 8:2 тоотойгоор шүүбэ. ЗММК-гай «Металлист» ЛВРЗ-гэй хоккеистнүүдые 4:2 тоотойгоор илаба.

БҮМБЭГЭТЭЙ ХОККЕЙ. Буряадай ССР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө мүрысөөндэ авиационно заводой «Забайкалец» команда 6 очкотой болоод, түрүүлжэ ябана. Шэнэ-Элхиин «Лесник», Шэнэ-Бэрээнэй «Зенит» команданууд тус тустаа 4 очкотой болонхой.

Ж. БАТОМУНКОЕВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Урилдаанай урдахана. В. ПЛУТТЫН фотоэтюд.

ПРАВДА БУРЯТИИ *Мүнөөдэрэй номерто*

«Совет гүрэнэй нэрэ тухай» Совет Социалис Республикануудай Союзай Арадай депутадуудай съездын Тогтоол, СССР-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съезд дээрэһээ ТАСС-ай парламентска корреспондентнүүдэй бэшэһэн тоосоон газетын мүнөөдэрэй номерой нэгэдэхи хуудаһанда барлагдаба.

«Республика мүнөөдэр» гэһэн ниитэ гаршаг доро колхоз болон совхозуудай, промышленна предприятинуудай ажабайдал тухай тодорхойгоор хөөрэһэн статья болон мэдээсэлнүүдэй суглуулбари барлагдаба.

Дэлгүүрэй экономикодо шэлжэн оролгын түрүүшын үдэрһөө городой транспортын үнэ сэн дээшэлхэнь гэһэн һураг суу город соо тарана. Энэ зэрэбэй үнэн зүб байһые тодоруулха зорилготойгоор журналист В. Тарасов «Бурятавтотранс» нэгэдэлэй генеральна директор Валерий Семенович Шафировта хэдэн асуудалаар хандаба. Журналистын интервью мүн лэ энэ хуудаһанда үгтэбэ.

Женя Цыбановаа аргалха хэрэгтэ республикымнай хүн зон эдэбхитэйгээр хабаадажа, хүн бүхэн туһаламжаяа хүргэжэ байна. Республикын эрхим спортсменүүд энэ хүдэлөөндэ эдэбхитэйгээр хабаадажа байһан тухайгаа газетэдэ элирхэйлнэ. Женя Цыбанова багшын ажалай ветеран Доржи Семенович Семеновой зээнь болоно. Баргажанай районой Баян голой дунда һургуулиие элдэб үедэ дүүргэһэн республикымнай бэрхэ спортсменүүдэй хандалга номерой нэгэдэхи хуудаһанда олоной һонорто барлагдаба.

Республикын 35-дахи партийна конференциин делегат А. Ерофтеевэй «Хүн бүхэнэй һанамжануудые хүндэлхэ» гэжэ гаршагтай статья «Партийна ажабайдал: коммунистын һанамжа» гэһэн ниитэ гаршаг доро газетын хоёрдохи хуудаһанай нээлтэ дээрэ барлагдаба.

«Забайкаллес» нэгэдэлэй инженер А. Т. Кобылкинтай журналист В. Николаевай үнгэргэһэн интервью «Хаанаһаа табан миллиард ололтойб?» гэжэ гаршагтайгаар байха.

Арменидэ болоһон газарай хүдэлэлгэһөө уламжалһан хойшолонгуудые усадхалгада республикымнай барилгашад эдэбхитэйгээр хабаадажа, өөһэдынгөө хубитые оруулһан байха. «Яһалал һайнаар хүдэлөө. Урмашуулгань ямар бэ?» гэжэ гаршагтай корреспонденци эндэ байха.

Ахын районой прокурор Казимир Борисович Мухановтай журналист А. Бабетовэй үнгэргэһэн интервью номерой гурбадахи хуудаһанда үгтэбэ.

Хилын саана боложо байһан үйлэ хэрэгүүд тухай ТАСС-ай корреспондентнүүдэй тобшо мэдээсэлнүүдэй суглуулбари олоной һонорто энэл хуудаһанда-байха.

Газетын дүрбэдэхи хуудаһан спортын тобшо һонинуудта, соносхолнуудта зорюулагдаба.

Сэнхир экран

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.20 — «120 минута». 9.35 — «Посредник» — 3 серитэй уран һайханай фильм. 3-дахи сери. 10.10 — Чувашай гүрэнэй дуу, хатарай ансамблиин концерт. 11.30 — Литературно-уран һайханай «Үгэ» программа. 13.30 — Время. 16.00 — «ТелеЭКО» журнал. 18.30 — Хүүгэдтэ дамжуулга. 19.30 — Время. 20.00 — Хубилган шэнэдхэлгэ: шиидхэгдээгүй асуудалнууд ба шиидхэбэринүүд. 20.50 — Россин парламентын мэдээсэл. 21.05—«Все реки текут»— 8 серитэй уран һайханай фильм. 7-дохи сери. 22.00 — «Хүн ба хууль». 23.45 — Соносхолнууд, мэдээсэлнүүд. 23.50 — Г. Свиридов. «Отчалившая Русь» — симфоническа поэмэ. 00.35 — Шэнэ һонинной альбом.

ХОЁРДОХИ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Үглөөнэй гимнастика. 9.15 — «Шулуун лабиринтнүүдэй таабаринууд». 9.35, 10.35 — Оршон тойронхи дэлхэймнай. 1-дэхи класс. 9.55, 10.55—Баримтата фильм. 10.05, 11.05 — Немец хэлэн. 11.35, 12.35 — Байгаали шэнжэлгэ. 3-дахи класс. 12.05 — «Бурда Моден» дурадхана. 13.05 — «Двадцатое декабря» — 4 серитэй уран һайханай фильм. 2-дохи сери. «Саботаж». УЛААН-ҮДЭ. 16.30 — Үхибүүдтэ «Хонхо» [illegible]. 17.25 — «Дурасхаал» программа. 18.25 — Байгал. 18.40 — Соносхолнууд. МОСКВА. 18.45 —СССР-эй Арадай депутадуудай IV съезд дээрэ. 20.45 — «Амгалан нойрсогты, багашуул!». 21.00 — СССР-эй Арадай депутадуудай IV съезд дээрэ. 22.00 — Время. 22.30 — «Двадцатое декабря» — 4 серитэй уран һайханай фильм. 3-дахи сери. «Террор». 23.45 — Соносхолнууд, мэдээсэлнүүд. 23.50 — П. И. Чайковскиин нэрэмжэтэ IX конкурсын лауреадуудай гала-концерт. 2-дохи хубинь.

Кино, театрнуудта

ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА
Лебединое озеро — в 19.

«ДРУЖБА»
Улыбка солнца — в 10, Приказ 027 — в 11-30, 13,-20 15, 16-40, 18-20, 20-10.

«РОДИНА»
Святая кровь — в 12, 14-20, 18-10, 20-20.

«ОКТЯБРЬ»
Мультфильмы — в 9-40, Друг бедных (2 серии) — в 11, 13-20, 15-40, 18, 20-30.

«БАЙКАЛ»
Наш человек в Сан-Ремо — в 18-30, 20-30.

«ВОСТОК»
Юнга со шхуны «Колумб» — в 14-30, Если бы (2 серии) — в 17, 19-30.

«АРШАН»
Наш человек в Сан-Ремо — в 18-30, 20-30.

ДК «ТЕКСТИЛЬЩИК»
Мистер Питкин в тылу врага — в 18, 20.

Редактор Ц. Б. ЦЫРЕНДО

НАШ АДРЕС: 670000, УЛАН-УДЭ ул. Каландаришвили, 23

Телефоны редакции: редактор—2-50-96, приемная—2-54-54, зам. редактора—2-68-08, зам. редактора—2-62-62, отв. секретарь—2-50-52, секретариат—2-66-76; отделы: партийной жизни и пропаганды—2-60-91, 2-56-23, промышленности и строительства—2-61-35, агропромышленный—2-64-36, 2-63-86; советского строительства и быта—2-69-58; культуры и школ—2-60-21, 2-57-63; информации—2-34-05; переводов—2-54-93; писем и контроля—2-67-81; корректорская—2-33-61; выпускающее—2-35-95; собственные корреспонденты: п. Баргузин—91-4-44, г. Северобайкальск—35-73, п. Хоринск—55-6-90, г. Закаменск—31-61, п. Кырен—91-9-79, п. Агинское—3-40-69. Директор издательства—2-37-32, бухгалтерия—2-33-77, вахта—2-56-62.

Газета выходит 300 раз в год. Объем 2 п. л. Индекс подписки газеты 50901.

Газета отпечатана республиканской типографией Госкомиздата Бурятской ССР. Ди

Заказ № 296.